

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
Міжнародні економічні відносини

ТЕМА 1. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

Вивчення першої теми, яка є методологічною за своїм змістом, природньо розпочати з визначення предмета курсу "Міжнародна економіка", під яким більшість авторів розуміють специфічну сферу економічних відносин, що складаються в процесі взаємодії господарюючих суб'єктів різної національної приналежності з приводу виробництва, обміну і споживання товарів, послуг та факторів виробництва на інтернаціональному рівні.

Варто далі уяснити основні складові елементи змісту курсу дисципліни, до яких відносяться:

- закономірності функціонування у світовому масштабі ринкової економічної системи та формування сукупного попиту і сукупної пропозиції на товари і фактори виробництва, що знаходяться у міжнародному обороті;
- сукупність національних економік в структурі світового господарства, а також форми міжнародних економічних відносин;
- система регулювання міжнародної економіки та формування міжнародної економічної системи за умов зростаючої глобалізації.

Наступним кроком у вивченні теми є з'ясування сутності та розкриття структури міжнародної економічної системи, як сукупності національних економічних систем у їх взаємодії на основі міжнародного поділу праці з відповідним механізмом регулювання.

Таким чином, складовими елементами міжнародної економічної системи є, насамперед, національні економічні системи, що представляють собою сукупність взаємопов'язаних в організаційному, технологічному та економічному плані галузей та сфер господарської діяльності країн, які через зростання їх відкритості у взаємодії одна з одною формують світові ринки і перетворюють виробництво товарів і послуг на міжнародну економічну діяльність.

Крім того, міжнародна економічна система включає регулятивні механізми національного, міждержавного та наднаціонального рівнів.

Структурно-логічну схему, яка відображає зміст даної теми, представлено на рис. 1.1.

Сферою функціонування міжнародної економічної системи є світове господарство. Незважаючи на існування значної кількості визначень даної категорії, найбільш точним є - сукупність національних господарств у їх взаємодії через систему міжнародних економічних відносин. Саме вони виражають стосунки між країнами в економічній сфері, охоплюючи коопераційні і відтворювальні зв'язки. Важливо розкрити відмінності міжнародних економічних відносин від інших видів відносин, що складаються між державами (дипломатичних, політичних, військових, гуманітарних та ін.).

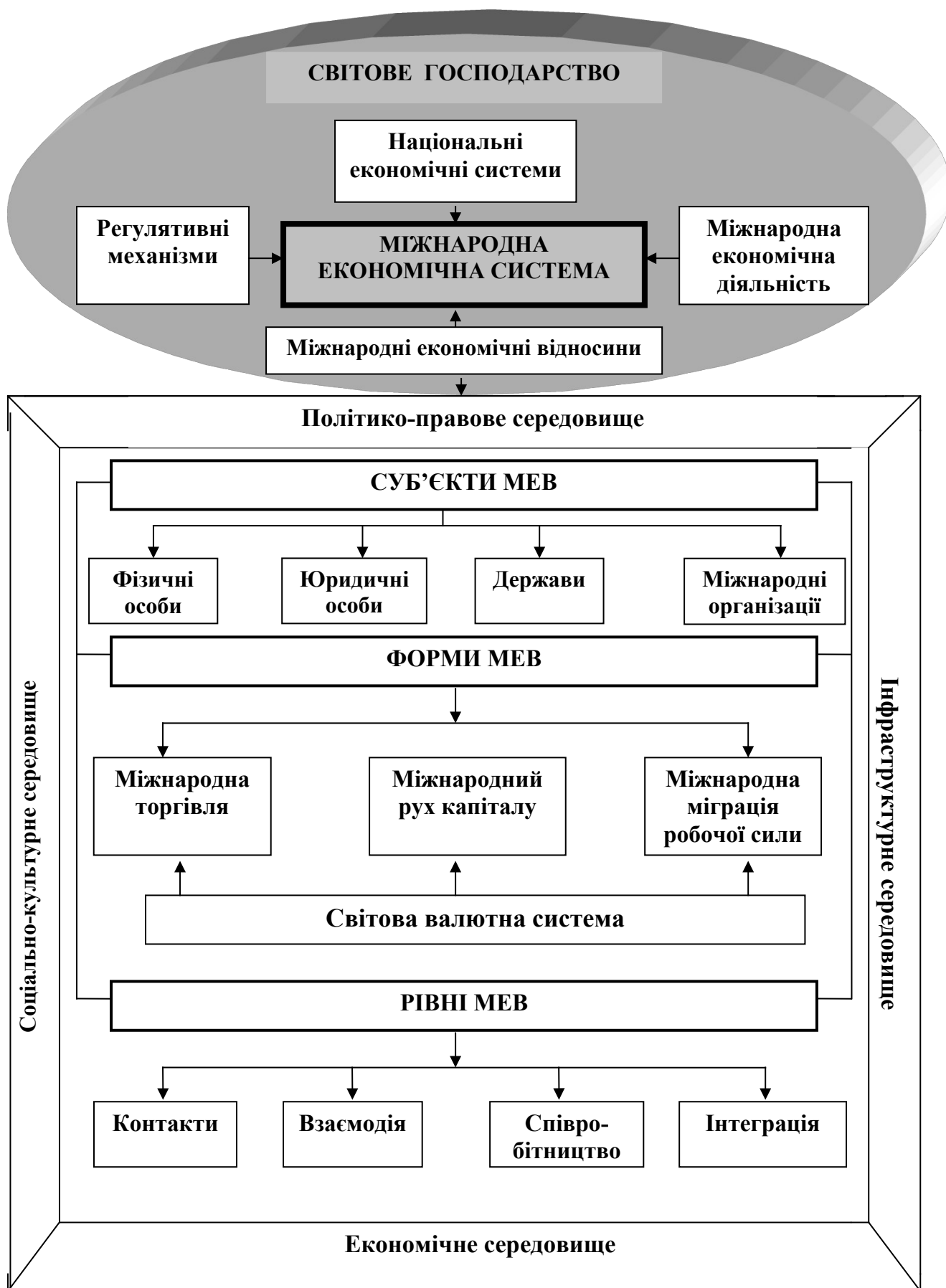

Рис. 1.1. Структурно-логічна схема теми 1.

При цьому необхідно акцентувати увагу на закономірностях та характері розвитку світового господарства на нинішньому етапі, зосередившись на найбільш істотних із них, як от:

- становлення глобальної моделі світового господарства, заснованій на постіндустріальній парадигмі;
- формування планетарних продуктивних сил;
- лібералізація зовнішньоекономічної діяльності держав;
- посилення взаємозалежності національних економік;
- трансформація структури світового господарства з виокремленням нових його підсистем;
- перетворення ТНК у головних суб'єктів міжнародної економічної діяльності.

Розглядаючи світове господарство як цілісну систему, слід визначити його структуру та виділити складові підсистеми за такими критеріями:

- рівень економічного розвитку;
- соціальна структура господарства;
- тип економічного зростання;
- ступінь відкритості національних економік.

На основі цих критеріїв необхідно дати порівняльну характеристику групам країн, що відносяться до кожної із наступних підсистем:

- промислово розвинені країни (40);
- країни з перехідною економікою (28);
- країни, що розвиваються (140).

Вона здійснюється на основі використання прийнятих у міжнародній практиці показників:

- Валовий внутрішній продукт (ВВП) - виражає загальний обсяг кінцевих товарів і послуг, що випущені на території даної країни, незалежно від національної приналежності діючих в ній підприємств за певний період часу. Даний показник складає в цілому по світу більше 47 трлн. дол. із середньодушовим рівнем понад 7 тис. дол.
- Валовий національний продукт (ВНП) - виражає обсяг виробництва, що контролюється корпораціями і приватними особами даної національності.
- Індекс людського розвитку (ІЛР) - інтегральний показник, який розраховується на основі даних щодо рівня життя населення (реальний ВВП на душу населення), тривалості життя та рівня освіти. За значенням ІЛР країни ранжуються за шкалою від 0 до 1:
 - низький (до 0,50) - 34 країни;
 - середній (0,51-0,79) - 86 країн;
 - високий (0,80-1,00) - 55 країн.

Формування світового господарства відбувається на основі процесу інтернаціоналізації господарського життя, тобто процесу виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами, їх зближення та посилення взаємозалежності економічних суб'єктів різних країн, що є

об'єктивною закономірністю розвитку продуктивних сил суспільства. Наслідком інтернаціоналізації виробництва є розвиток міжнародного поділу праці (МПП) як вищого ступеня суспільного поділу праці між країнами, який проявляється у спеціалізації окремих країн на виробництві певної продукції та знаходить свій прояв у таких двох формах як міжнародна спеціалізація виробництва та міжнародне виробниче кооперування.

З'ясувавши сутність цих процесів, важливо засвоїти чинники, які впливають на розвиток та поглиблення міжнародного поділу праці та визначають міжнародну спеціалізацію тієї чи іншої країни.

Їх можна класифікувати за такими групами:

- природно-географічні;
- соціально-економічні;
- науково-технологічні.

В умовах формування глобальної моделі господарства, заснованій на постіндустриальній парадигмі, визначальною групою факторів МПП є науково-технологічні, котрі суттєво впливають на конкурентоспроможність країн та кардинально модифікують загальноцивілізаційну модель міжнародного поділу праці.

Важливим питанням даної теми є системний аналіз міжнародних економічних відносин: їх форм, рівнів, суб'єктів та принципів функціонування.

Щодо структури сучасних міжнародних економічних відносин, то вона включає наступні форми:

- міжнародна торгівля - обмін товарами і послугами між державно оформленими національними економіками;
- міжнародний рух капіталу - переміщення капіталу між країнами світу у пошуках більш вигідної сфери вкладення;
- міжнародна трудова міграція - переміщення працездатного населення між країнами, викликане причинами переважно економічного характеру;
- світова валютна система - закріплена міжнародними угодами форма організації валютних відносин, яка опосередковує і сприяє реалізації усіх інших форм МЄВ, забезпечуючи систему міжнародних розрахунків.

Міжнародні економічні відносини здійснюються і розвиваються на різних рівнях: з одного боку, залежно від ступеня, масштабів та регулярності взаємодії господарюючих суб'єктів (економічні контакти, економічна взаємодія, економічне співробітництво, економічна інтеграція); а з другого, - залежно від сфери діяльності:

- мікро - на рівні суб'єктів;
- мезо - на рівні галузей;
- макро - на рівні країн;
- мета - на рівні регіональних угруповань.

Далі варто обґрунтувати тезу про те, що ядром сучасних МЄВ виступає

міжнародна економічна діяльність господарюючих суб'єктів, насамперед, підприємств, спрямована на отримання прибутку переважно за рахунок зовнішніх факторів.

При цьому слід відзначити, що в кожній країні є підприємства, діяльність яких обмежена національним ринком, хоча частка таких підприємств має тенденцію до зменшення. Досить представницьку групу складають підприємства з орієнтацією як на національні, так і міжнародні ринки. І, нарешті, існують фірми, які «працюють» виключно на зовнішній ринок.

Діяльність підприємств на міжнародному ринку здійснюється в таких формах:

1. Експорт та імпорт товарів і послуг.
2. Контрактні, коопераційні угоди.
3. Господарська діяльність за кордоном.
4. Портфельне та пряме інвестування за кордоном.

Щоб зрозуміти, чим обумовлюється упорядкований і цілеспрямований характер сучасних міжнародних економічних відносин, слід засвоїти принципи, на яких вони базуються. Найбільш важливими є загальні принципи МЕВ:

- 1) еволюційність розвитку згідно об'єктивних економічних законів;
- 2) системність, тобто розвиток МЕВ як системи взаємопов'язаних елементів і зв'язків, коли зміни в одному елементі ведуть до обов'язкових змін в іншому елементі та всієї системи в цілому;
- 3) еквівалентність обміну, тобто взаємовигідність міжнародних економічних відносин для всіх їх учасників.

Універсальний характер мають принципи, сформульовані ООН. Крім того, на національному рівні, на дво- і багатосторонній основі, в рамках міжнародних інтеграційних угруповань виробляються і погоджуються принципи, які мають специфічний характер і діють тільки в рамках певних домовленостей.

Що стосується України, то вона в якості самостійного суб'єкта МЕВ виступає з 1991 року після проголошення державного суверенітету. Це положення відбито у Законі України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, згідно якого Україна додержується наступних принципів у міжнародних економічних відносинах:

- суверенітету народів України, що полягає у виключному праві самостійного і незалежного здійснення ЗЕД на своїй території; обов'язку України неухильно виконувати всі свої договори і зобов'язання у галузі МЕВ;
- свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у праві суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічну діяльність і здійснювати її у будь-яких формах;
- юридичної рівності і недискримінації, що полягає у рівності перед законами всіх суб'єктів ЗЕД, у тому числі держави, забороні

дискримінаційних дій держави у відношенні суб'єктів за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками, неприпустимість обмежувальної діяльності, непередбачуваної законами України;

- верховенство закону, що полягає у законодавчому регулюванні ЗЕД, забороні застосування підзаконних актів, що створюють менш сприятливі, ніж передбачені законами, умови зовнішньоекономічної діяльності;
- рівного захисту українських і іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності як в Україні, так і за її межами, а також захисту державних інтересів України згідно законів України і норм міжнародного права;
- еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Переходячи до характеристики статусу учасників міжнародних економічних відносин, слід підкреслити, що вони діють як відносно незалежні суб'єкти з метою реалізації своїх економічних інтересів. До їх числа відносяться:

- фізичні особи (наділені право- і дієздатністю індивідуальні підприємці і комерсанти);
- юридичні особи (фірми, підприємства, ТНК);
- держави;
- міжнародні організації.

Найбільш вагому і все зростаючу роль у міжнародних економічних відносинах відіграють міжнаціональні та транснаціональні компанії (МНК і ТНК).

Їх діяльність відрізняється великими масштабами та комплексним характером. Вона включає міжнародну виробничо-інвестиційну, фінансово-кредитну, маркетингову і торговельну діяльність та інші види світогосподарських зв'язків, які варто проілюструвати конкретними даними.

Аналіз розвитку міжнародного бізнесу та його результативності буде не повним, якщо не враховувати те середовище, яке на нього впливає. Оскільки кожний із суб'єктів МЕН є «відкритою системою», то його діяльність залежить від зовнішнього світу. Фактори, які впливають на діяльність суб'єктів бувають двоякого роду: прямого впливу і опосередкованого впливу.

До першої групи відносяться такі фактори, які безпосередньо впливають на дії суб'єктів МЕН - це економічна поведінка постачальників, споживачів, конкурентів, дія законів та установ державного регулювання.

Щодо опосередкованих факторів, то вони не мають безпосереднього впливу на дії суб'єктів МЕН. До цих факторів відносяться: стан економіки країни, міжнародні політичні події, соціально-культурні чинники.

Сукупність вищеназваних факторів створює середовище розвитку міжнародних економічних відносин, тобто своєрідну ауру, яка супроводжує і

опосередковує міжнародний бізнес, пов'язаний з пересуванням через національні кордони ресурсів, товарів, послуг, інформації, капіталу та робочої сили.

Якщо суб'єкт господарювання розпочинає свою виробничу, комерційну чи інвестиційну діяльність, то він повинен враховувати зовнішнє середовище і його вплив на стратегію поведінки фірми на світовому ринку.

Наукова класифікація середовища зводиться до наступного:

1. Політико-правове середовище:
 - політичні процеси і інститути;
 - законодавство.
2. Економічне середовище:
 - сутність економічної системи;
 - структура економіки;
 - ефективність і орієнтація.
3. Соціально-культурне середовище:
 - мотивація до праці;
 - освіта і виховання;
 - комунікації;
 - екологія.
4. Інфраструктурне середовище та ресурси:
 - природні ресурси;
 - населення;
 - транспорт;
 - інформаційно-комунікаційні системи.

Характеризуючи фактори політико-правового середовища, слід зазначити, що взаємозв'язок політики та економіки у сфері МЕВ виявляється більш чітко у рамках національних економік. З політичних мотивів держави можуть, з одного боку, надавати одна одній преференції, інтегруватися, а з другого - використовувати тарифні і нетарифні бар'єри, ембарго, бойкоти або блокади.

Вивчення факторів економічного середовища вимагає від суб'єктів МЕВ уваги до загального рівня розвитку економіки відповідної країни, рівня і розподілу доходів в ній, характеру витрат і заощаджень населення тощо.

Фактори соціально-культурного середовища МЕВ багато в чому визначають індивідуалізацію попиту зарубіжних клієнтів, ставлення до праці фахівців, поведінку підприємців на фінансових ринках. Економічна поведінка людини в тій чи іншій країні базується на її фізіологічних, психологічних та інших особливостях.

Резюмуючи висновки щодо ефективності функціонування міжнародної економічної системи, слід зазначити, що вона значною мірою залежить від:

- по-перше, ступеня розвиненості всіх елементів цієї системи;
- по-друге, темпів і динаміки міжнародних інтеграційних процесів;
- по-третє, швидкості поширення і утвердження постіндустріальної моделі розвитку у світовому масштабі;

- по-четверте, уніфікації середовища розвитку МЕВ;
- по-п'яте, прискорення формування глобальних регулятивних механізмів.

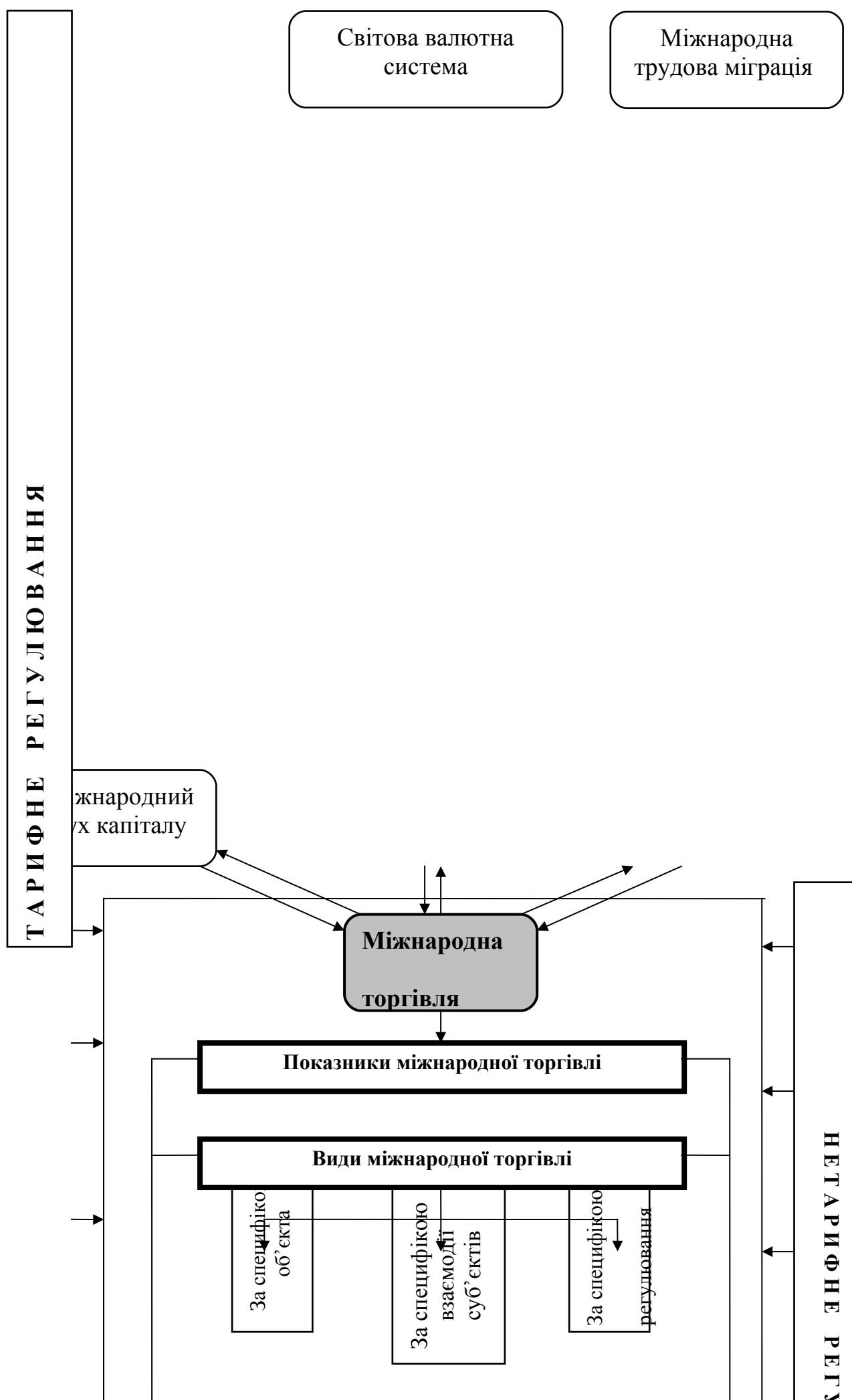
ТЕМА 2. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

Міжнародна торгівля є найдревнішою формою міжнародних економічних відносин, яка відображає процес інтернаціоналізації сфери обміну, і дотепер залишається самим розвинутим сектором світового господарства, охоплюючи понад 80% усіх міжнародних ділових операцій.

Вивчення даної теми, структурно-логічну схему якої відображено на рисунку 2.1, слід розпочати з визначення поняття «міжнародна торгівля», розкриття її сучасного характеру та з'ясування взаємозв'язку з іншими формами МЕВ.

В широкому розумінні міжнародна торгівля представляє собою будь-яку міждержавну обмінну діяльність товарами, послугами та іншими результатами людської праці або елементами природи і виступає матеріальною основою світового товарного ринку. Що стосується взаємозв'язку міжнародної торгівлі з іншими формами МЕВ, то він проявляється в тому, що: по-перше, через неї реалізуються результати всіх форм світогосподарських зв'язків – вивозу капіталу, виробничої кооперації, науково-технічного співробітництва та ін. По-друге, розвиток міжнародної торгівлі товарами визначає динаміку міжнародного обміну послугами. По-третє, зростання і поглиблення міжрегіональних та міждержавних взаємозв'язків виступають важливою передумовою міжнародної економічної інтеграції. По-четверте, міжнародна торгівля сприяє подальшому поглибленню міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації господарських зв'язків.

Розглядаючи сутність поняття «міжнародна торгівля», необхідно виокремити його органічну складову – зовнішню торгівлю, яка відображає експортно-імпорتنу діяльність окремо взятої країни з рештою держав світу.

Для оцінки масштабів, структури, динаміки та результативності міжнародних та зовнішньоторговельних операцій потрібно оволодіти системою кількісних та якісних показників. Основними є: обсяги експорту та імпорту, частка експорту та імпорту в загальному продукті, спеціальна торгівля, експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти; товарна, географічна, галузева та ін.

Враховуючи необхідність класифікації міжнародної торгівлі, необхідно провести їх класифікацію за такими ознаками:

1. За специфікою об'єкту: торгівля товарами та послугами;
2. За специфікою інституційно-забезпечення: торгівля кооперованою та спеціалізованою продукцією, зустрічна торгівля;
3. За специфікою регулювання: звичайна торгівля, дискримінаційна торгівля, преференційна торгівля.

При розгляді видів міжнародної торгівлі особливої уваги потребує зустрічна торгівля. При цьому необхідно акцентувати увагу на таких її аспектах як:

- Фінансовий, коли країна-імпортер не має вільноконвертованої валюти, або не бажає її використовувати;
- Маркетинговий, коли компенсаційні операції виступають, як спосіб виходу на зарубіжний ринок, особливо за умов високої конкуренції;
- Технологічний - як можливість доступу до нових технологій.

Крім того, слід виокремити і дати порівняльну характеристику наступних основних видів зустрічної торгівлі: бартер, зустрічна закупівля, компенсаційні угоди, кліринг, які структуровано в таблиці 2.1.

Фахівцю з міжнародної економіки слід не тільки знати види і структуру сучасної міжнародної торгівлі, але й добре володіти методами виходу на світові товарні ринки.

Таблиця 2.1.

Види міжнародної зустрічної торгівлі

1. Товарообмінні операції та компенсаційні угоди на безвалютній основі	1.1. Угоди з одноразовою поставкою 1.2. Угоди з тривалими термінами виконання
2. Компенсаційні угоди на комерційній основі	2.1. Короткочасні компенсаційні угоди 2.2. Зустрічні закупівлі 2.3. Довгострокові авансові закупівлі
3. Компенсаційні угоди на основі домовленостей про виробниче співробітництво	3.1. Крупномасштабні довгострокові компенсаційні угоди із зворотною закупівлею товарів 3.2. «Угоди про розподіл продукції» 3.3. Угоди «розвиток-імпорт»
4. Кліринг	

В міжнародній торговельній практиці використовуються два основні методи: торгівля напряму і торгівля через посередників. Щодо першого методу, то його перевагами є: відсутність комісійних витрат на послуги посереднику, пришвидшення торговельного обороту та скорочення трансакційних видатків. Разом з тим, необхідними умовами успішної торгівлі напряму є ґрунтовне знання партнера, наявність комерційної кваліфікації та досвіду торговельної діяльності.

При торгівлі через посередників значно підвищується оперативність збуту, прискорюється обіг капіталу, оскільки посередники краще обізнані з ринковою кон'юнктурою, мають спеціальну фахову підготовку та розвинуту мережу інфраструктурних служб.

Серед багаточисленних посередників, які сьогодні представлені на світових товарних ринках, дедалі зростаючу роль відіграють інституційні посередники: міжнародні біржі, аукціони, ярмарки і виставки, тендери. Якщо діяльність індивідуальних посередників (агентів, брокерів, маклерів, дистриб'юторів, фекторі та ін.) прозора і зрозуміла, то механізми взаємовідносин суб'єктів торговельної угоди при посередництві інституційних агентів набагато складніші і вимагають з боку студентів їх більш детального вивчення. Зокрема, слід акцентувати увагу на характері угод, що укладаються, типах товарних груп, умовах поставок, формах розрахунків тощо.

Далі варто звернути увагу на особливості діяльності однієї з найстаріших і одночасно наймасштабніших за обсягами операцій торговельних інституцій – міжнародної товарної біржі. До основних функцій останньої відносяться:

- обслуговування конкретного сегменту світового товарного ринку;
- залучення до біржових операцій контрагентів з різних країн світу;
- забезпечення вільного переказу прибутків, які одержують контрагенти за біржовими операціями;
- реалізація так званих арбітражних операцій, тобто спекулятивних угод для одержання прибутку від різниці котирувальних цін на біржах різних країн та ін.

Однією з відмінних ознак міжнародної товарної біржі є види угод, що укладаються під час біржових операцій. Залежно від механізмів проведення угоди поділяються на 2 групи: угоди на реальний товар (або з негайною поставкою), при яких товар поставляється негайно за цінами, що склалися в момент укладення угоди; та термінові угоди (форварди, ф'ючерси, опціони), коли поставка товару відбувається в майбутньому за цінами, обумовленими сторонами в момент укладення угоди. Залежно від цілей біржові угоди поділяються на спекулятивні операції та операції страхування (хеджування) (таблиця 2.2.).

Однією з головних задач в процесі вивчення даної теми є усвідомлення механізму ціноутворення на світових товарних ринках, розуміння особливостей світових цін та факторів, що впливають на їх рівень. Під

категорією «світова ціна» розуміють грошове вираження інтернаціональної вартості товару як суспільно необхідних витрат праці на виробництво товару при середньосвітових умовах виробництва та інтенсивності праці.

Таблиця 2.2.

Види і цілі біржових угод

Види біржових угод	Цілі біржових угод
1. Угоди на реальний товар (операції спот)	Негайна поставка товару за цінами, що склалися в момент укладення угоди
2. Термінові угоди:	Спекуляція Страховання
2.1. Форвард	
2.2. Ф'ючерс	
2.3. Опціон	
2.4. Своп	

Ключовою особливістю міжнародної ціни на відміну від внутрішньої є множинність, коли на один і той же товар можуть встановлюватися різні ціни. Множинність міжнародних цін обумовлена наступними факторами:

- відмінностями торговельної політики по відношенню як до конкретних ринків, так і до тих чи інших імпортерів;
- державною та міждержавною валютною політикою;
- політикою протекціонізму;
- відмінностями в методології та методиці розрахунку цін;
- іншими факторами.

Що стосується конкретних видів цін у міжнародній торгівлі, то їх систематизують за класифікаційними ознаками, які представлено на рис. 2.2.

звідки можна дізнатися про рівні світових цін на конкретні види товарів? такими джерелами інформації є:

- опубліковані міжнародними товарними біржами дані про котирування на сировинні товари: зерно, каучук, мідь, олово;
- відомості про довідникові ціни;
- ціни імпортних контрактів вітчизняних партнерів з іноземними постачальниками;
- інформаційні ціни, що використовуються зовнішньоторговельними організаціями сусідніх країн;
- пропозиції, рахунки-фактури, листи про наміри, протоколи про домовленості та інші документи, що передують угоді, і в яких обумовлюється передбачувана договірна ціна;
- прейскуранти, каталоги підприємств та ін.

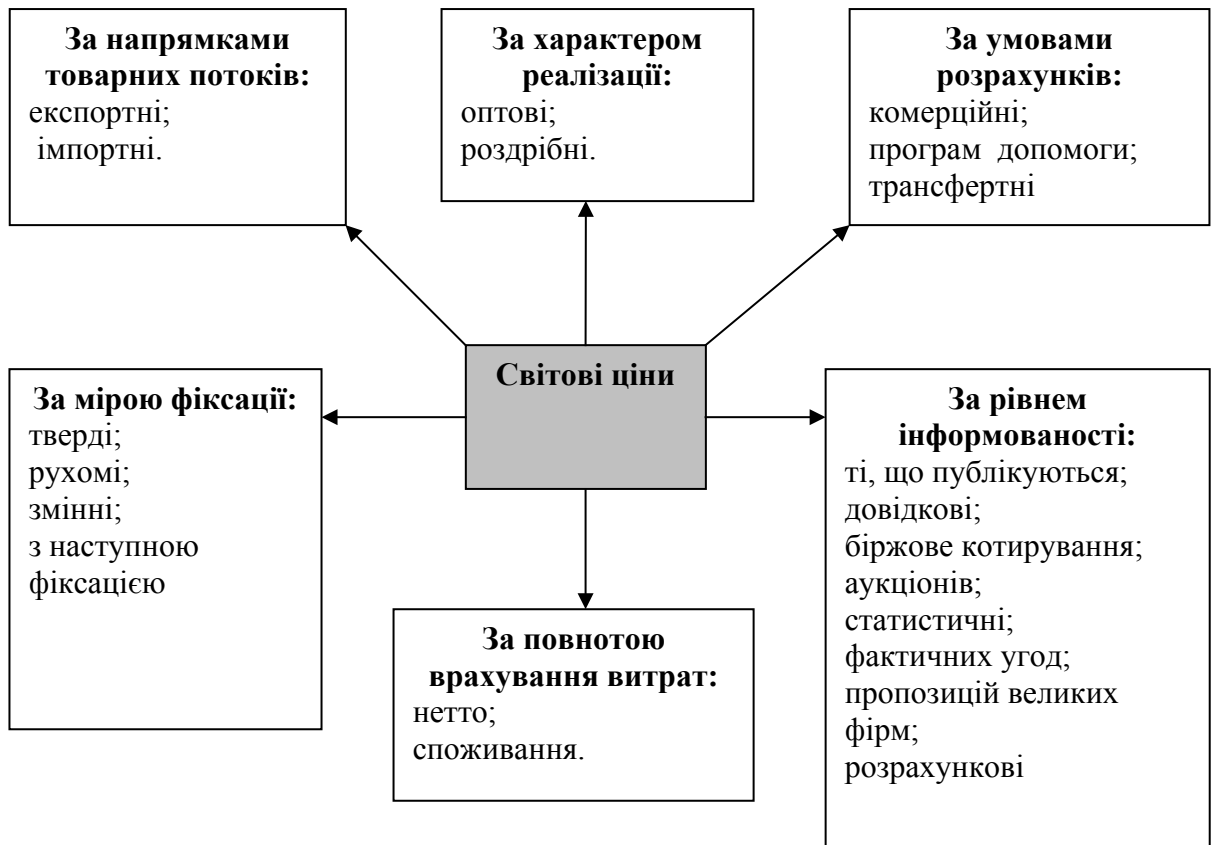

Рис. 2.2. Класифікація цін у міжнародній торгівлі.

З метою конкретизації основних статей витрат при формуванні вартості об'єкта зовнішньоторговельної угоди у міжнародній практиці використовують базисні умови постачання, так звані «інкотермс» («international commercial terms»). Згідно цих умов чітко встановлюються: місце переходу права власності на товар, зобов'язання партнерів щодо транспортування, страхування, проходження митних процедур та ін.

Не дивлячись, на перший погляд, на неупорядкованість і безсистемність багатомільярдних операцій, що одночасно здійснюються в різних точках планети, міжнародна торгівля підпорядкована певним правилам і регулятивним механізмам.

Розрізняють такі види державного регулювання міжнародної торгівлі:

- 1) одностороннє;
- 2) двостороннє;
- 3) багатостороннє.

Одностороннє регулювання полягає у застосуванні методів впливу урядами країн в односторонньому порядку без погодження або консультацій з торговельними партнерами. Такі заходи вживають здебільшого під час загострення політичних відносин.

Двостороннє регулювання передбачає, що заходи торговельної політики попередньо узгоджуються країнами – партнерами. Кожна зі сторін попереджує свого торговельного партнера про вживання будь-яких заходів,

які, як правило, суттєво не впливають на торговельні відносини, а лише динамізують їх.

Багатостороннє регулювання передбачає узгодження і регулювання торговельної політики багатосторонніми угодами.

Найголовніше, що варто зрозуміти, вивчаючи систему регулювання міжнародних економічних відносин в цілому, і торговельних зокрема, - це природу двох протилежних і взаємопов'язаних тенденцій, що панують у міждержавних стосунках упродовж всіх етапів їх історичного розвитку. Залежно від масштабів втручання в міжнародну торгівлю розрізняють політику вільної торгівлі і протекціоністську торгову політику.

Під поняттям «вільна торгівля» розуміють політику мінімального державного втручання в зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції. Така політика базується на усуненні будь-яких перешкод до ввезення та вивезення іноземних та вітчизняних товарів. Що стосується митних органів, то вони виконують лише реєстраційні функції. Цю політику проводять країни з високим рівнем розвитку продуктивних сил, що дає змогу місцевим підприємцям витримувати конкуренцію іноземних товаровиробників.

На відміну від політики вільної торгівлі протекціонізм являє собою державну політику захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів торговельної політики.

Реалізуючи політику протекціонізму, держава захищає національних виробників, стимулює розвиток національного виробництва. Разом з тим, така політика може призвести до застійних явищ, оскільки послаблюються стимули до технічного прогресу, що, у свою чергу, призводить до падіння конкурентоспроможності національних товарів. За такої політики посилюється нелегальне ввезення товарів контрабандою. Крім того, торгові партнери можуть вжити відповідних заходів щодо експорту товарів цієї країни, що завдасть їй економічні збитки. Протекціонізм переважає в зовнішньоторговельній політиці країн, що розвиваються.

В даному блоці вивчення теми доцільно виділити і охарактеризувати наступні форми протекціонізму:

- селективний – скерований проти окремих країн або окремих видів товарів;
- галузевий – скерований на захист окремих галузей, найчастіше сільського господарства;
- колективний – проводиться об'єднаннями країн щодо країн, які не входять у ці об'єднання;
- прихований – здійснюється методами внутрішньої економічної політики.

Стосовно того, що і для якої країни краще – політика вільної торгівлі чи протекціонізм, єдиної думки немає. Сучасний протекціонізм концентрується, в основному, у відносно вузьких галузях. Політика вільної

торгівлі є привабливішою. Тому здебільшого країни проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, використовуючи як методи протекціонізму, так і політику вільної торгівлі.

Аналізуючи сучасну систему регулювання міжнародної торгівлі, доречно виокремити певні її рівні.

По-перше, фірмовий, при якому між фірмами укладаються угоди про розподіл ринків сировини, матеріалів; збут товарів; сфери впливу та ін.

По-друге, національний, який характеризується тим, що зовнішня торгівля кожної країни здійснюється згідно національно-правового забезпечення регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

По-третє, міжнаціональний, що проявляється в укладенні відповідних угод між державами та їх групами.

По-четверте, найвищий рівень – наднаціональний. Він відповідає реалізації стратегії світового співтовариства та заходів з регулювання міжнародної торгівлі шляхом створення міжнародних спеціальних інституціональних структур, відповідних угод (система ГАТТ/СОТ, міжнародна торговельна палата тощо).

Що стосується СОТ, то вона є головною міжнародною організацією, яка регулює торгівлю товарами, послугами та інтелектуальною власністю. Це регулювання містить в собі реалізацію узгоджених принципів поведінки країн в міжнародній торгівлі та комплекс заходів, що проводяться під егідою СОТ за участю більшості країн світу.

В даному блоці вивчення змісту теми необхідно уявити найбільш важливі принципи, на яких базується міжнародна торговельна система. Вони наступні:

- торгівля без дискримінації;
- лібералізація міжнародної торгівлі;
- застосування заходів, які обмежують імпорт, тільки на основі правил СОТ – відмова країн від використання протекціонізму як засобу торговельної політики;
- передбачуваність торговельної політики;
- сприяння конкуренції.

Міжнародні торгові відносини регулюються за допомогою двох груп інструментів (рис.2.3.):

- 1) тарифне регулювання;
- 2) нетарифне регулювання.

При розгляді тарифних методів регулювання міжнародної торгівлі необхідно, попередньо, з'ясувати такі поняття як «мито», «митний тариф», «тарифна квота», «митна вартість товару» та ознайомитися з гармонізованою системою описання і кодування товарів, що діє в міжнародній торговельній практиці.

Що стосується мита, то під ним розуміють обов'язковий грошовий збір, що стягує держава через мережу митних закладів з товарів під час перетину ними митного кордону.

Митний тариф - це систематизований відповідно до товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності перелік товарів із зазначенням мит, якими вони обкладаються під час перетину митного кордону держави. Митні тарифи розробляються на основі товарних класифікаторів, найпоширенішою серед яких є Гармонізована система описання і кодування товарів. Вона була прийнята у 1983р. і замінила Брюссельську митну номенклатуру, що діяла з 1978р. Більшість держав почали застосовувати Гармонізовану систему з 1988-1989рр., Україна – з січня 1991р. Митний тариф кожної країни складають конкретні ставки мита.

Далі слід розкрити і прокоментувати функції, які виконують мита (протекціоністська, фіскальна та покращення умов доступу на зарубіжні ринки), а також систематизувати їх види за такими ознаками як: спосіб збору, об'єкт обкладання, характер надходження та ін.

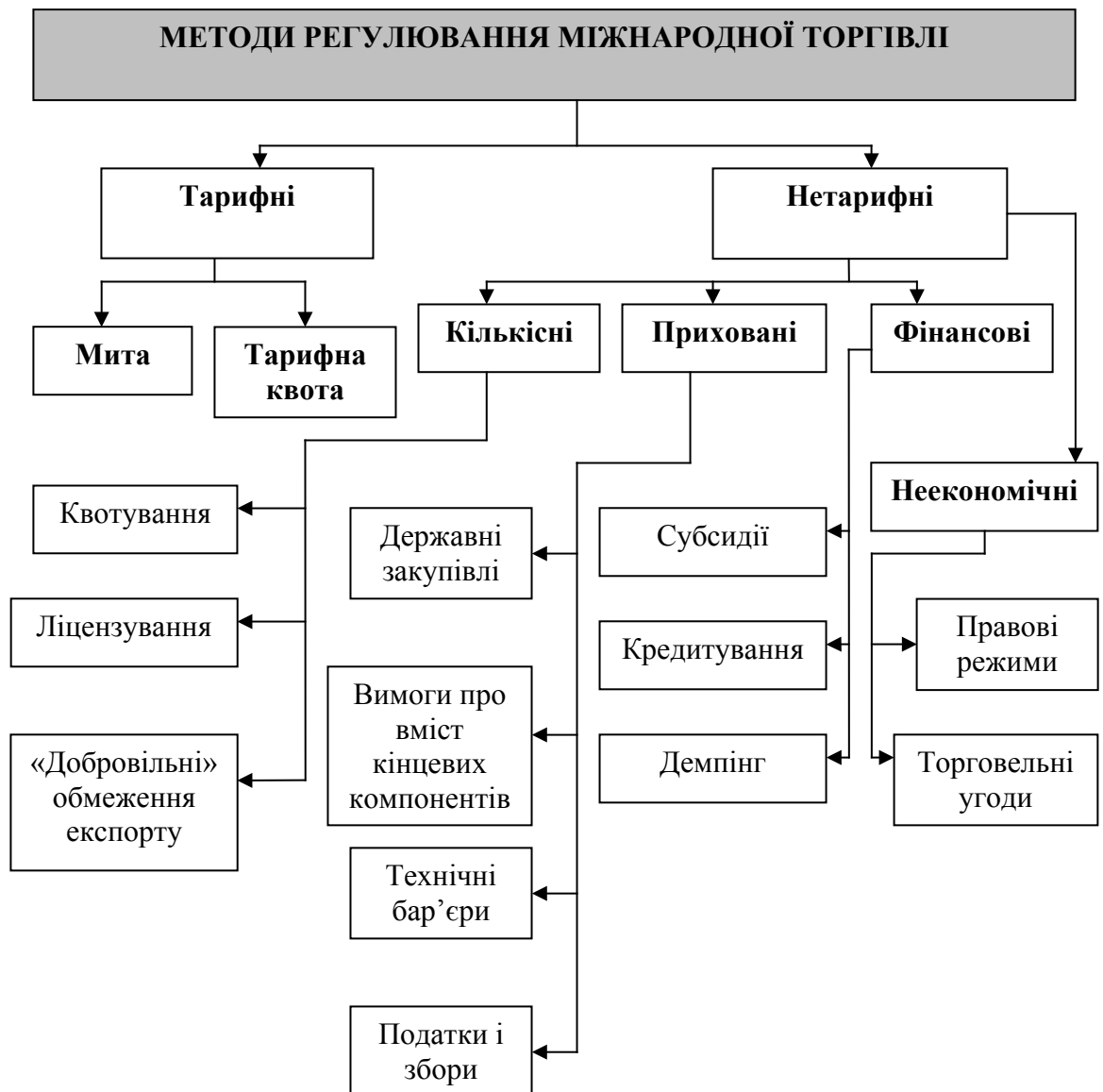

Рис. 2.3. Методи регулювання міжнародної торгівлі

Що стосується нетарифного регулювання, то воно є домінуючим у сучасному регулюванні міжнародних торговельних відносин. В даному блоці вивчення теми особливу увагу необхідно акцентувати на аналізі таких нетарифних інструментах, як кількісні важелі (квотування, «добровільні» обмеження експорту, ліцензування), а також фінансові (для державного регулювання експорту) та приховані заходи (для регулювання імпорту поставок).

Щодо кількісних обмежень, то вони є адміністративною формою регулювання торговельного обороту шляхом встановлення кількості і номенклатури товарів, дозволених для експорту чи імпорту. Розкриваючи характер та особливості квотування та ліцензування, доцільно дати визначення цим поняттям, уявити їх функції, а також класифікувати основні види квот і ліцензій.

Серед нетарифних методів регулювання важливу роль відіграють приховані методи, які ще називають методами прихованого протекціонізму. Незважаючи на їх багаточисельність (а за деякими даними їх налічується до кількох сотень), основними з них, які необхідно розкрити, є наступні: державні закупівлі, внутрішні податки і збори, технічні бар'єри та вимоги про вміст місцевих компонентів.

Політика в рамках державних закупівель визначається як прихований метод торговельної політики, згідно якого різноманітні державні органи та підприємства зобов'язуються купувати певні товари лише у національних фірм, навіть за умови, якщо вони дорожчі за імпортні.

Щодо внутрішніх податків і зборів, то вони охоплюють методи, направлені на підвищення внутрішньої ціни імпортного товару, а отже, і зниження його конкурентоспроможності на внутрішньому ринку і включають прямі (податок на додану вартість, акцизний податок та ін.) та непрямі інструменти (збір для реєстрації, вартість митного оформлення товару тощо).

Під технічними бар'єрами розуміють введення таких національних, адміністративних, технічних та інших норм і правил, які не перешкоджають ввезенню товарів з-за кордону (наприклад, вимоги про дотримання національних стандартів, спеціальне упакування і маркування тощо), а вимоги про вміст місцевих компонентів класифікуються як законодавчо встановлена частка кінцевого продукту, яка повинна бути вироблена національними виробниками для продажу на внутрішньому ринку.

Розглянуті вище методи призначені здебільшого для обмеження імпорту. Тому логіка подальшого вивчення даної теми передбачає з'ясування та розкриття характеру і фінансових методів торговельної політики, які використовуються з метою стимулювання експорту. Найвагомішими з них, на яких необхідно акцентувати увагу, є: субсидії, експортне кредитування та демпінг.

Субсидії - це грошові виплати, направлені на підтримку національних товаровиробників. За характером виплат вони поділяються на: прямі

(безпосередня оплата експортеру різниці між його витратами і отриманим доходом одразу ж після здійснення експортної операції), непрямі (приховане дотування експортерів через надання пільг в оподаткуванні, пільгових умов страхування, позик за ставками, нижчими за ринкові, та ін.), внутрішні субсидії (бюджетне фінансування виробництва товарів, що реально конкурують з імпортними) та експортні субсидії (бюджетні виплати національним експортерам, що дозволяє їм продавати товар іноземним покупцям за цінами, що нижчі від цін на внутрішньому ринку).

Що стосується експортного кредитування, то, розглядаючи цей метод стимулювання експорту, який передбачає державну фінансову підтримку національних товаровиробників, необхідно зосередитися на таких його формах, як:

- кредитування національних експортерів державними банками за пільговими ставками кредитування, нижчими від ринкових;
- державні кредити іноземним імпортерам за умови дотримання ними зобов'язань купувати товари лише у фірм країни;
- страхування комерційних та політичних експортних ризиків національних експортерів.

Крім того, одним з методів субсидування експорту є демпінг, під яким розуміють вивезення товарів за цінами, нижчими, ніж на внутрішньому та світовому ринках, за рахунок державних субсидій експортерам або за рахунок зацікавлених фірм. При вивченні демпінгу доцільно зосередитися на таких його формах як: спорадичний (епізодичний) (епізодичний продаж зайвих товарів на зовнішній ринок за заниженими цінами); доцільний (експорт товарів за цінами, нижчими, ніж ціни внутрішнього ринку, або навіть нижчими, ніж витрати виробництва); постійний (постійний експорт товарів за заниженими цінами); зворотний (завищення цін на експорт порівняно з цінами продажу цих товарів на внутрішньому ринку); взаємний (зустрічна торгівля двох країн одним і тим самим товаром за заниженими цінами).

Одним з нетарифних засобів регулювання міжнародної торгівлі є і правові інструменти, які детальніше вивчаються міжнародним правом, але тісно пов'язані з міжнародною економікою. Найважливішими з них є торговельні угоди, які укладаються між урядами країн здебільшого на 5-10 років і ратифікуються парламентами, та правові режими.

В процесі системного вивчення даної теми слід оперувати статистичними даними щодо масштабів світової торгівлі; її географічної, видової, інституційної та товарної структури; дати порівняльну оцінку зовнішньоторговельного балансу провідних країн світу; розкрити вплив інтеграції на динаміку регіональної торгівлі та формування глобальної торговельної системи під егідою СОТ.

І, нарешті, особливу увагу слід приділити визначенню місця і ролі у світових торговельних процесах України, її зовнішньоторговельній стратегії, передумовам вступу України в СОТ та питанням диверсифікації

зовнішньоторговельного обороту за рахунок зростання в ньому питомої частки наукомісткої та високотехнологічної продукції.

ТЕМА 3. МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ

Враховуючи системні логіко-структурні взаємозв'язки (рис. 3.1), розпочати вивчення даної теми слід з визначення місця міжнародної інвестиційної діяльності в системі міжнародних економічних відносин і її співвідношення з іншими складовими цих відносин: виробничими, торговельними, кредитними, валютними, науково-технічними та ін., а також показати зв'язок міжнародного інвестування з вивозом капіталу, як загальної форми функціонування капіталу в глобальному середовищі.

Давши визначення міжнародного руху капіталу, як процесу переміщення за кордон певної вартості у товарній чи грошовій формі з метою отримання прибутку чи підприємницької вигоди, та з'ясувавши об'єктивні причини міжнародної міграції капіталу, основною з яких є відносний надлишок капіталу на національних ринках, необхідно далі розкрити форми, в яких здійснюється міждержавний перелив капіталу та їх загальні особливості.

Щодо таких форм, то основними є дві: рух підприємницького капіталу (у формі міжнародних інвестицій) та рух позичкового капіталу (у формі міжнародного кредиту). Ще однією, менш поширеною, є міжнародна економічна допомога, що являє собою надання у грошовій або товарній формі капіталу зарубіжним суб'єктам на умовах безоплатності та неповернення.

Наступним кроком у розкритті та осмисленні змісту теми повинна бути характеристика процесу міжнародного інвестування за такою логічною схемою: визначення категорії, з'ясування форм міжнародних інвестицій, їх організаційно-інституційне забезпечення, структура міжнародного інвестування, основні закономірності та соціально-економічні наслідки цього процесу для країн, що беруть в ньому участь.

Згідно даної схеми вихідним є формулювання поняття “міжнародні інвестиції”, як довгострокового вкладення капіталу за кордоном з метою отримання їх власниками підприємницького прибутку.

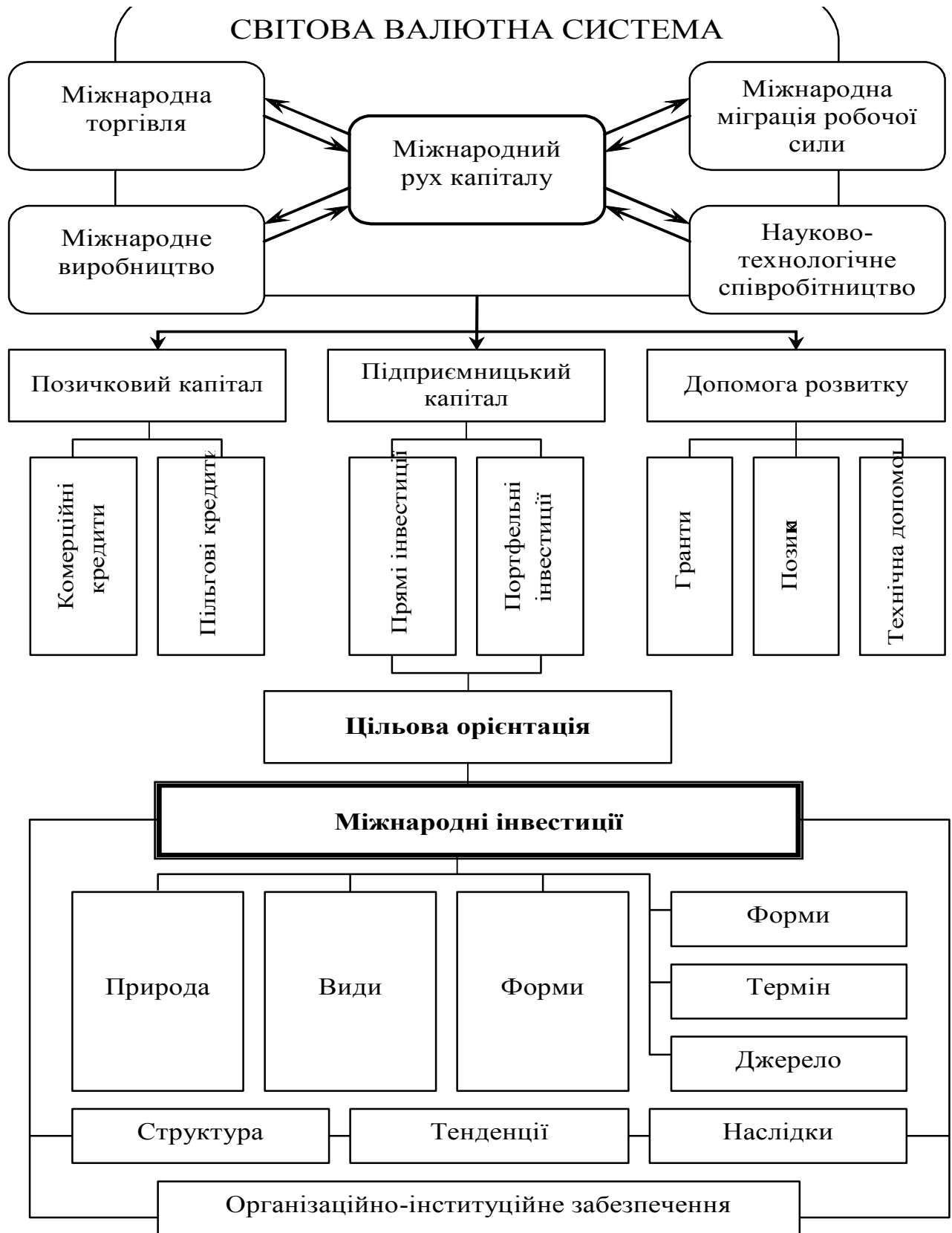

Рис. 3.1. Структурно-логічна схема теми 3.

До основних мотиваційних стимулів, що спонукають інвесторів постійно нарощувати масштаби вивозу капіталу за кордон у формі інвестицій та переваг даної форми експорту капіталу відносяться:

- відмінності у витратах виробництва в різних країнах внаслідок різниці у вартості сировини, енергії, заробітної плати;
- бажання обійти тарифні і нетарифні обмеження;
- зацікавленість у природних ресурсах інших країн для забезпечення сировиною національних підприємств;
- відмінності в екологічних нормативах і стандартах різних країн, що дозволяє переводити в інші країни екологічно шкідливі виробництва;
- захист капіталу від інфляції;
- можливість, на відміну від кредиту, отримувати стійкі і довгострокові прибутки за рахунок функціонування за кордоном філій, дочірніх компаній, спільних підприємств та ін. та надходжень у вигляді дивідендів на акції тощо.

Що стосується форм міжнародних інвестицій, то вони бувають прямими капіталу з метою отримання підприємницького прибутку (доходу), які зумовлені довгостроковим економічним інтересом і забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування. Згідно міжнародних стандартів частка іноземної участі в акціонерному капіталі фірми, що дає змогу досягти такого контролю, прийнята у розмірі 25%, за американською статистикою — 10%, а за австралійською та канадською — 50%. Однак прямою можна класифікувати і інвестицію з меншою часткою участі іноземного інвестора, якщо вона забезпечує йому реальний вплив на прийняття рішень щодо об'єкта інвестування. І навпаки, якщо частка інвестора перевищує встановлені національним законодавством межі, але він не має реального контролю над об'єктом, то відповідна інвестиція не визнається прямою.

У формі прямих іноземних інвестицій за кордоном створюються зарубіжні фірми у вигляді дочірніх компаній, асоційованих компаній, відділень та ін.

Дочірня компанія реєструється за кордоном як самостійний суб'єкт господарювання і має статус юридичної особи з власним балансом. Але контролює її материнська компанія, оскільки вона володіє основною частиною її акцій або всім її капіталом. Асоційована (або змішана) компанія відрізняється від дочірньої меншим впливом материнської компанії, якій належить суттєва, але не основна частина акцій. Відділення ж не являються самостійними юридичними особами і на всі 100 % належать материнській фірмі.

На сьогодні у міжнародній практиці переважають змішані компанії за участю іноземного та національного капіталу. При цьому змішані компанії, в яких іноземному інвестору належить більше половини акцій, називають компаніями переважного володіння, якщо акції розподіляються рівномірно між іноземним інвестором та національними фірмами - компаніями однакового володіння, а за умови, коли іноземний інвестор має менше 50 % акцій – змішаною компанією за участю іноземного капіталу.

Прямими інвестиціями є як первинні вкладення компаній за кордон власного капіталу (капітал філій і частка акцій у дочірніх та асоційованих компаніях), так і реінвестування прибутку (частка доходів інвестора, яка не розподіляється, не переказується материнській компанії, а спрямовується на розширене виробництво у приймаючій країні). Крім того, до прямих інвестицій відносяться і усі внутрішньокорпораційні переміщення капіталу у формі кредитів і позик в межах ТНК.

Портфельні інвестиції утворюються вкладенням капіталу в цінні папери підприємств у розмірах, які не забезпечують права власності або контролю над ними. Такими цінними паперами можуть бути акції підприємств, боргові цінні папери (облігації, прості векселі, інструменти грошового ринку (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти), фінансові деривативи (опціони, варанти, ф'ючерси, свопи) та ін.

Кожен, хто вивчає проблематику міжнародного інвестування, повинен знати його умови та основних інвесторів. Оскільки підприємницький капітал є в основному приватним, то найкрупнішими інвесторами у світі на сьогодні є ТНК, банківські установи, виробничі та інвестиційні компанії, страхові та пенсійні фонди, міжнародні фінансові організації тощо.

Щоб проаналізувати участь тієї чи іншої країни у сучасних процесах міжнародного інвестування використовують ряд індикаторів. Найбільш важливим з них є індекс транснаціоналізації. В Докладі ЮНКТАД за 2000 рік даний показник розраховується як середньоарифметичне з наступних індексів:

- відношення притоку прямих іноземних інвестицій до валових капіталовкладень в основний капітал;
- частка накопичених ПІІ у ВВП;
- частка доданої вартості, створеної іноземними дочірніми компаніями, у ВВП;
- частка працівників дочірніх компаній ТНК у сукупній кількості зайнятих у народному господарстві країни.

Що стосується покраїнового значення даного показника, то в середньому індекс транснаціоналізації розвинених країн складає близько 15% (коливаючись від максимального значення - 35% у Новій Зеландії, Бельгії і Люксембурзі, до 7% у США та 1% в Японії), країн, що розвиваються - в середньому 17% (Гонконг – 53,9%, Малайзія – 44,4%, Індія – 2,5%), в державах Центральної і Східної Європи – в середньому 10% (Угорщина – 25%, Росія – 5%).

Розкриваючи закономірності та характерні риси сучасного міжнародного інвестування, необхідно виділити та прокоментувати такі з них:

1. Прискорене зростання іноземних капіталовкладень. Так, на сьогодні щорічний експорт капіталу складає в середньому 300 млрд. дол. (в той час як експорт товарів – 5 млрд. дол.) Дія цієї закономірності пов'язана зі зростанням попиту на капітал в процесі прискореного економічного розвитку, розгортання НТР та інтернаціоналізації виробництва.

2. Постійне зростання частки прямих інвестицій (порівняно з портфельними), які складають нині близько 80% світового експорту інвестиційного капіталу. Основною причиною цього є зростання ролі прямих іноземних інвестицій як засобу завоювання нових ринків збуту, встановлення контролю над виробництвом і власністю та ін.

3. Посилення монополізації в експорті капіталу. У 2000р. на 100 найкрупніших ТНК припадало 65% іноземних інвестицій, в той час як у 1976р. – лише 54%. Ця закономірність пов'язана з дією закону монополізації капіталістичного виробництва і власності у міжнародній сфері та закону нерівномірності економічного розвитку.

4. Зростання частки розвинутих країн світу у залученні іноземних інвестицій. У 2002р. 95% прямих інвестицій залучалися країнами ОЕСР, де було розміщено 2/3 закордонних філіалів ТНК. Крім того, ТНК щорічно нарощують обсяги прямих іноземних інвестицій завдяки поширеній практиці міжнародного злиття і поглинання: лише у 2000р. загальна вартість угод за такими операціями склала майже 1150 млрд. дол. При цьому основна маса інвестицій ТНК спрямовується в обробну промисловість і фінансову сферу.

5. Зростання обсягів вивезення капіталу у формі розміщення цінних паперів у міжнародних фінансових центрах і депозитно-кредитних операцій транснаціональних банків. Внутрішній оборот грошових ресурсів, що циркулює за каналами транснаціональної банківської системи оцінюється на сьогодні трильйонами доларів, більша частина яких спрямовується на фінансування зовнішньоторговельного обороту.

6. Посилення суперництва за інвестиційні ресурси між центрами тріади світової економіки – США, Японією та Західною Європою.

7. Переважання в міжнародних потоках капіталу недержавних форм експорту капіталу, на долю яких припадає до 60% всього вивозу капіталу, в той час як на державний капітал – 30%, а на міжнародні фінансові організації – 10%. Переплетення даних форм капіталу, особливо монополістичного і державного означає, що за своїм характером капітал, який вивозиться носить в основному державно-корпоративний та державно-транснаціональний характер.

8. Залучення в процеси міжнародного руху капіталу країн з перехідною економікою. Проте їх частка залишається незначною: у 2000р. в держави Центральної та Східної Європи та країни колишнього СРСР було вивезено лише близько 40 млрд. дол., в той час як у слаборозвинені країни – більше 650 млрд. дол.

Засвоївши основні закономірності та тенденції міжнародного інвестування, слід перейти до аналізу його економічних та соціальних наслідків як для самих інвесторів, так і країн-реципієнтів інвестиційного капіталу.

Що стосується країн-донорів інвестицій, то головними складовими стратегії розміщення підприємницького капіталу за кордоном є зниження ризику функціонування нових потужностей, отримання нових джерел

сировини або нової виробничої бази, пристосування до процесу скорочення життєвого циклу продукції, підвищення ефективності маркетингу, отримання нових каналів торгівлі, проникнення на конкретний географічний ринок, набуття управлінського досвіду на нових ринках та ін. Крім того, не слід ігнорувати і такі недеklarовані та рідко досліджувані мотиви як пропагандистські та престижні, характерні для діяльності великих корпорацій; персональні, коли підприємства з іноземними інвестиціями створюються засновниками однієї національності або на родинних засадах тощо.

Для країни-реципієнта привабливість прямих інвестицій зумовлена тим, що:

- імпорт прямих інвестицій веде до збільшення виробничих потужностей та ресурсів; сприяє покращенню передової технології й управлінського досвіду, підвищенню кваліфікації трудових ресурсів;
- з'являються не тільки нові матеріальні та фінансові ресурси, а й мобілізуються і продуктивніше використовуються вже наявні;
- прямі інвестиції сприяють розвитку національної науково-дослідної бази;
- стимулюється конкуренція і пов'язані з нею позитивні процеси (підриєв позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщує як імпорт, так і застарілі товари місцевого виробництва);
- підвищується попит та ціни на національні (місцеві) фактори виробництва;
- збільшуються надходження у вигляді податків на діяльність міжнародних спільних підприємств;
- за умов слабого контролю за використанням держпозик інвестиційний ризик переноситься на іноземних інвесторів, які самостійно вирішують питання самоокупності.

Водночас слід вказати на негативні наслідки інвестицій:

- імпортовані ресурси працюють для окупності та отримання прибутку, який потім репатріюється. У довгостроковій перспективі відплив коштів через репатріацію прибутку має перевищувати величину первинних вкладень. Тому говорити про зростання виробничого потенціалу країни за рахунок іноземних інвестицій можна лише в тому випадку, коли ці інвестиції стимулюють економічний розвиток країни в цілому;
- мета іноземного інвестора може не збігатися з національними інтересами. Нерідко має місце дискримінація національного сектора, яка посилюється правовими заходами макроекономічного стимулювання;
- підприємства з іноземними інвестиціями як канали передачі технологій часто стають відносно закритими анклавами в національній економіці. Крім того, на практиці, країна, що залучає інвестиції, майже не бере

участі у створенні нової технології, а отримує її кінцевий продукт. Передання частини науково-дослідних робіт має місце переважно у низькотехнологічних галузях;

- підприємства з іноземними інвестиціями можуть вступати в угоди з місцевою олігополією, стримуючи, таким чином, розвиток національного підприємництва та поглинаючи фінансові нагромадження в національній та іноземній валютах;
- значні обсяги капіталовкладень отримують, як правило, сировинні галузі, а в обробній промисловості іноземні інвестиції мають імпортозаміщуючий ефект;
- нерегульований розвиток підприємств з іноземними інвестиціями може підсилити соціальне розшарування, маргіналізацію країни та її громадян.

Світовий досвід свідчить про те, що залучення іноземних капіталовкладень є дієвим способом піднесення будь-якої національної економіки. Україна також не випадає з загальної обійми даного процесу, оскільки іноземне інвестування посідає вагоме місце в структурі її зовнішньоекономічних пріоритетів, являючись важливим чинником соціально-економічного розвитку країни, диверсифікації галузей її народногосподарського комплексу; відображенням масштабів модернізації економіки держави, використання міжнародного досвіду організації та управління виробництвом, впровадження у виробничий процес нових досягнень науки і техніки та ін. Крім того, ефективне використання іноземних капіталовкладень в національній економіці позитивно впливає і на темпи ринкового трансформування, загальну макроекономічну динаміку, є джерелом формування інноваційного сектора нашої держави та створює передумови підвищення конкурентоспроможності її національної економіки у глобальному масштабі.

Тому логіка подальшого вивчення змісту даної теми вимагає розкриття умов і мотивації, з'ясування тенденцій, масштабів, структури та організаційно-інституційних форм іноземного інвестування в українську економіку, осмислення адекватності процесу іноземного інвестування пріоритетам економічного розвитку України.

Іноземні інвестиції в Україні вкладаються у двох формах: прямі та портфельні інвестиції. Специфічною формою зарубіжного інвестування є кредити міжнародних фінансових організацій (МФО, групи Світового банку, ЄБРР), зокрема в тому їх цільовому призначенні та використанні, коли вони надаються під реалізацію конкретних проектів, пов'язаних, як правило, зі структурними та інституційними перетвореннями.

Обсяги іноземних інвестицій акумулятивно з початку їх надходження в економіку нашої країни постійно зростали і на початок 2004р. склали близько 6650 млн. дол. Що стосується географічної структури іноземних капіталовкладень в економіку України, то інвестиції в нашу державу надходили зі 114 країн світу: найбільші обсяги було внесено резидентами

США (1074,8 млн. дол. або 16% загального обсягу), Кіпру (779,2 млн. дол. - 11,7%), Великобританії (686,1 млн. дол. – 10,3%), Нідерландів (463,9 млн. дол. – 7,0%), Німеччини (441,4 млн. дол. – 6,6%), Віргінських островів (381,0 млн. дол. – 5,7%), Російської Федерації (377,6 млн. дол. – 5,7%), Швейцарії (319,5 млн. дол. – 4,8%), Австрії (252,1 млн. дол. – 3,8%).

Характеризуючи галузеву структуру розподілу прямих іноземних інвестицій слід відмітити, що найбільший інтерес для вкладення капіталу у іноземних інвесторів викликає промисловість України, яка залучила близько половини сукупного обсягу іноземних капіталовкладень. Серед галузей промисловості найбільш інвестиційно насиченими є галузі обробної промисловості (47% загального обсягу іноземних капіталовкладень). Найпривабливішими для іноземних інвесторів були ті підгалузі обробної промисловості, які забезпечують швидкий обіг капіталу, передусім харчова промисловість та переробка сільськогосподарської продукції (14,8%), транспорт і зв'язок (7,9%). Крім того, значними обсягами залучених іноземних інвестицій характеризується оптова торгівля і посередництво у торгівлі (15,0%) та машинобудування (9,0%). А інвестиції у сферу фінансової діяльності України спрямовуються в основному передусім у банківський сектор. Так, на сьогодні в нашій державі діє близько 35 банків з іноземним капіталом.

Що стосується регіональної структури іноземного капіталовкладення в Україну, то переважна частина іноземних інвестицій (77%), залучених в українську економіку, зосереджено на території 8-ми регіонів держави, які характеризуються найкращими показниками географічного розміщення, розвитку промислового потенціалу, інфраструктури та забезпеченості сировинним і кадровим потенціалом: м. Київ, Київська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Одеська, Львівська області, Автономна Республіка Крим при найменшому залученні інвестицій до Херсонської, Житомирської, Луганської, Кіровоградської, вінницької, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей.

Аналізуючи організаційно-інституційні форми залучення іноземних інвестицій в українську економіку, слід акцентувати увагу на переважанні спільних підприємств у загальній структурі прямих іноземних інвестицій. Так, на початок 2004р. в Україні діяло близько 8,5 тис. підприємств за участю іноземного капіталу, в які було інвестовано до 70% сукупного капіталу нерезидентів.

Останнім часом диверсифікація залучення іноземних інвестицій в Україну значною мірою зумовлена діяльністю спеціальних економічних зон (СЕЗ) та територій пріоритетного розвитку (ТПР). Нині на території нашої держави діє 11 СЕЗ та 9 ТПР зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності, які охоплюють понад 10% території країни. Хоча переважна їх частина і працює не більше 2-3 років, проте в них затверджено близько 500 інвестиційних проектів на суму понад 2,2 млрд. дол. та залучено 678 млн. дол., з них 286 – іноземних капіталовкладень.

Крім того, в Україні створено також 8 технологічних парків. Незважаючи на короткий термін їх функціонування, тут започатковано 44 інноваційних та 9 інвестиційних проектів, для запровадження яких залучено близько 10 млн. дол. іноземних інвестицій.

При з'ясуванні умов іноземного інвестування в українську економіку особливу увагу студентам слід загострити на факторах, що формують інвестиційний клімат в державі, під яким розуміють сукупність правових, економічних, політичних, соціальних, демографічних та культурних чинників, що формують середовище функціонування іноземних інвестицій в нашій державі. До позитивних факторів інвестиційного клімату України можна віднести наступні:

- вигідне географічне положення;
- багаті природні та рекреаційні ресурси;
- освічена робоча сила та надлишок населення працездатного віку, не зайнятого в економіці України;
- несформований товарний ринок та незадоволений споживчий попит населення, що дозволяє іноземному інвестору вкладати капітал у виробництво будь-якого споживчого товару без ризику зазнати збитків;
- законодавче та інституційне забезпечення процесу залучення іноземних капіталовкладень тощо.

Діалектичний підхід до аналізу такого процесу, як міжнародне інвестування, вимагає від студентів також з'ясування негативних рис інвестиційного клімату в українській економіці. Серед останніх можна виділити такі найголовніші з них, як от:

- нестабільність нормативно-правової бази;
- непрозорість фондового ринку та приватизаційних процесів;
- неврегульованість корпоративних відносин;
- низька купівельна спроможність населення;
- висока частка тіньового сектору національної економіки та ін.

Заради об'єктивності варто підкреслити, що нинішній процес залучення іноземних інвестицій в українську економіку не відповідає пріоритетам її економічного розвитку та національним інтересам держави. Це проявляється в тому, що:

- обсяги залучених іноземних інвестицій не дозволили суттєво вплинути на структурну трансформацію української економіки;
- увагу іноземних партнерів привертає така особливість українського ринку, як невибагливість споживачів, що дає змогу продовжити життя товарам, які для західних ринків застаріли і перестали бути достатньо рентабельними;
- реальна вартість вкладу іноземного партнера у статутний фонд підприємства з іноземними інвестиціями в Україні нерідко завищується, а обладнання, зафіксоване у статутному фонді, використовується для отримання неоподаткованого прибутку (його незаконна реалізація, передача в оренду тощо);

- підприємства з іноземними інвестиціями часто використовуються в якості підставних фірм для пільгового експорту продукції, виробленої на українських підприємствах з використанням чужих експортних ліцензій, фіктивних сертифікатів походження продукції та ін.;
- в окремих випадках відбувається вивіз та приховування на рахунках зарубіжних банків валютної виручки підприємств з іноземними інвестиціями та ін.

Ось чому на сьогодні українським необхідним є вироблення і реалізація активної державної політики у сфері динамізації та структурної оптимізації іноземного інвестування в Україну.

Характеризуючи її цілі, важелі та інструменти, необхідно виокремити та проаналізувати переваги та недоліки таких форм стимулювання іноземного інвестиційного капіталу в українську економіку як: податкове, фінансове, грошово-кредитне, валютне та адміністративне стимулювання; контроль над капіталом та політика власності.

Крім того, студентам слід з'ясувати та обґрунтувати інструменти активізації та структурної оптимізації потоків іноземного капіталу в економіку України у контексті створення сприятливих умов для венчурного фінансування в державі та формування ефективної галузевої та географічної структури іноземного інвестування.

ТЕМА 4. МІЖНАРОДНИЙ КРЕДИТ

Перехід до вивчення другої форми міжнародного руху капіталу, якою є міжнародний кредит, вимагає, передусім, з'ясування його сутності, відмінностей та взаємозв'язку з міжнародними інвестиціями та іншими формами МЕВ. Під міжнародним кредитом розуміють рух позичкового капіталу у сфері МЕВ, пов'язаний з наданням валютних і товарних ресурсів на умовах платності, строковості повернення та забезпеченості. Беручи участь у кругообігу капіталу на всіх його стадіях, міжнародний кредит опосередковує його перехід з однієї форми в іншу: з грошової у виробничу, виробничої у товарну і товарної у грошову.

Важливо зрозуміти загальноекономічну природу міжнародного кредиту як особливого виду міжнародної торгівлі, сутність якого полягає у тому, що, коли країна-кредитор надає позику, то вона продає нинішнє споживання за споживання в майбутньому. Країна-позичальник, беручи позику, отримує можливість витратити сьогодні більше, ніж зароблено, в обмін на зобов'язання виплатити компенсацію в майбутньому за сьогоднішнє споживання.

Закріплення за різними країнами статусу позичальників чи кредиторів визначається, з одного боку, наявними виробничими потужностями та дефіцитом внутрішніх фінансових ресурсів, а з другого, - відносним їх надлишком та відсутністю сфер найбільш прибуткового вкладення.

Визначити роль і місце міжнародного кредиту в розвитку сучасних світогосподарських процесів можна через розкриття його функцій, всебічно та детально проаналізувавши кожен з них. До основних функцій, які виконує міжнародний кредит у світовому господарстві, відносяться наступні:

- забезпечення перерозподілу фінансових і матеріальних ресурсів між країнами, що сприяє їх ефективному використанню;
- прискорення нагромадження капіталу в межах світового господарства за рахунок використання тимчасово вільних грошових коштів одних країн для фінансування капіталовкладень в інші держави;
- прискорення реалізації стабілізаційних програм та трансформаційних перетворень в національних економіках;
- фінансування науково-дослідних та інноваційних проектів та ін.

В контексті загальної динамізації усіх форм економічного співробітництва між суб'єктами різних держав значного поширення у міжнародній сфері отримали і кредитні відносини. Це викликано такими факторами як: інтернаціоналізація виробництва і капіталу, активізація і поглиблення міжнародних економічних зв'язків, зміцнення позицій ТНК, науково-технічна революція та досягнення у сфері комунікаційних технологій тощо.

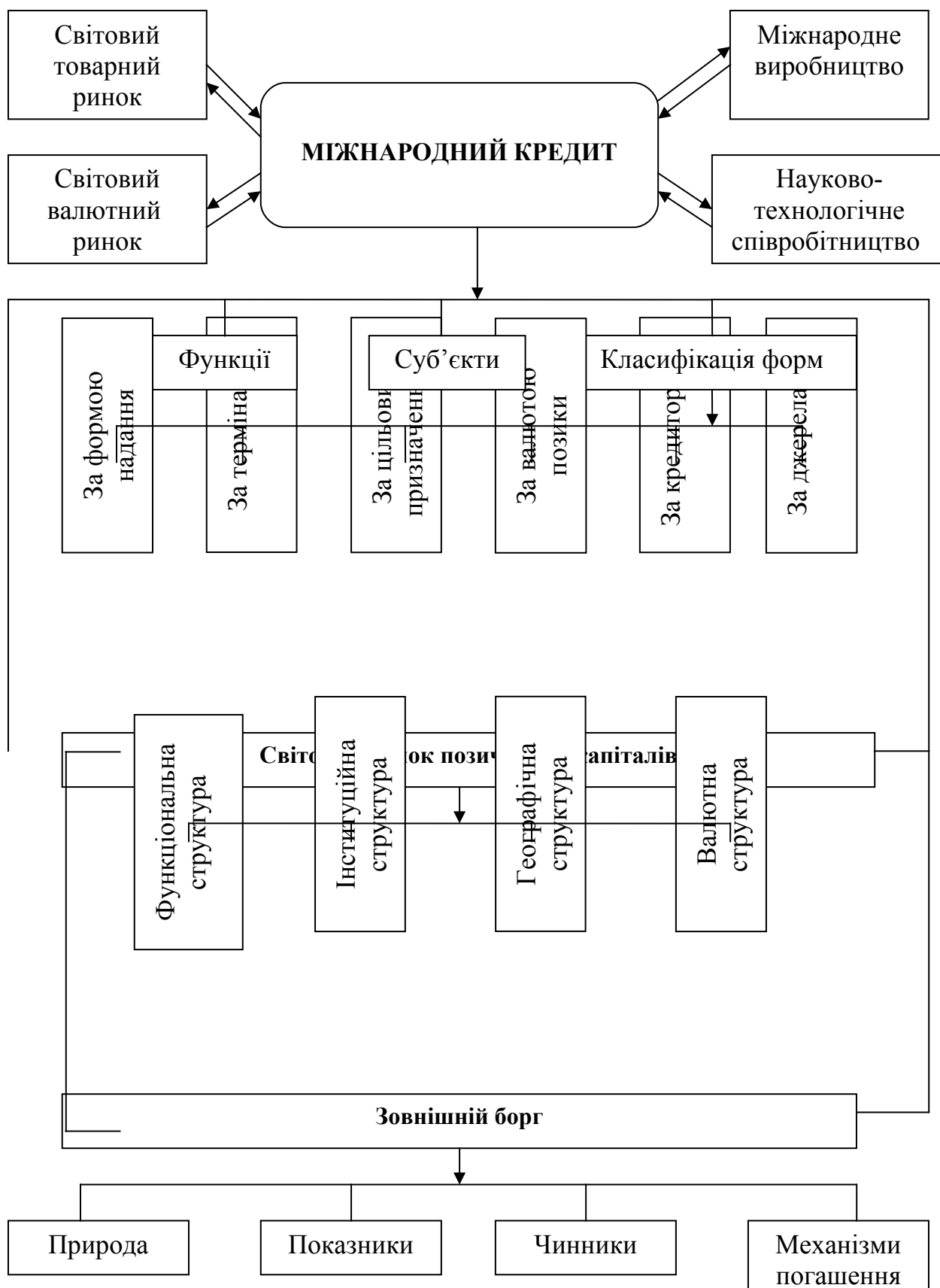

Рис. 4.1. Структурно-логічна схема теми 4.

Особливу увагу при вивченні даної теми, структурно-логічну схему якої відображено на рис. 4.1., слід зосередити на розкритті характеру та еволюції форм міжнародного кредиту, а також умов, за якими він надається. З точки зору класичних схем розрізняють дві основні форми міжнародного кредиту за його цільовим призначенням: зв'язані кредити (вони надаються на конкретні цілі, визначені кредитною угодою, і поділяються на комерційні (для закупівлі певних видів товарів і послуг), інвестиційні (для будівництва певних об'єктів, погашення заборгованості, придбання цінних паперів та ін.), проміжкові (для змішаних форм вивозу капіталу) та фінансові кредити (вони не мають цільового призначення і можуть використовуватися позичальниками на будь-які цілі).

Що ж стосується джерел і умов міжнародного кредиту, то класифікація його форм набагато ширша. За джерелами виділяють внутрішні, зовнішні (іноземні) та змішані кредити. За кредиторами розрізняють приватні, урядові та кредити міжнародних фінансово-кредитних організацій. Щодо форми кредитування, то існують товарні та валютні кредити; щодо забезпеченості – забезпечені та бланкові, за строками – надстрокові, коротко-, середньо- та довгострокові; а за валютою позики – кредити у валюті країни-позичальника, у валюті країни-кредитора, у валюті третьої країни та у міжнародній колективній валюті.

Щоб скласти повне уявлення про форми міжнародних кредитів, необхідно розглянути їх сучасні різновиди. Виникнення та широке поширення таких новітніх форм міжнародного кредитування як фірмовий та банківський кредити, а також факторинг, форфейтинг та лізинг зумовлено, передусім, динамічним розвитком міждержавних торговельних операцій, що вимагає їх фінансування та обслуговування, враховуючи в основному кредитний характер поставок товарів і послуг у сфері міжнародної торгівлі. Кожен, хто вивчає проблематику міжнародного кредитування повинен уявити не лише механізм надання позикових коштів, характерний для кожної з вищеназваних форм, але і давати їм порівняльну характеристику з точки зору суб'єктів, умов, переваг, забезпечення, форми надання кредиту, оформлення кредитної угоди тощо.

Що стосується фірмового кредиту, то під ним розуміють позику, яка надається експортером однієї країни імпортеру іншої країни у вигляді відстрочки платежу при реалізації товару чи послуг. Вона носить пов'язаний характер, тобто має цільове призначення, закріплене в угоді, а також оформляється векселем або надається по відкритому рахунку. У випадку банківського кредиту позика надається банком у грошовій формі під заставу товарів, товарних документів, векселів та ін. та має пов'язаний характер. Хоча банківський кредит номінально не пов'язаний з товаропоставками, проте в окремих випадках може використовуватися для кредитування зовнішньоторговельної операції у формі акцептного або акцептно-рамбурсного кредиту.

Під факторингом розуміють купівлю фінансовою компанією грошових

вимог експортера до імпортера та їх інкасація. У такому випадку експортер поступається факторинговій компанії правом отримання платежів від імпортера за поставлені товари. Авансуючи рахунок експортера до настання терміну розрахунку, факторингова компанія кредитує його, при цьому аванс складає до 70-90% суми фактури залежно від кредитоспроможності клієнта, а решта 10-30% зараховуються на заблокований рахунок клієнта після вирахування проценту за кредитом і комісії за послуги.

Щодо форфейтингу, то це купівля на повний термін на встановлених умовах векселів і інших платіжних і боргових документів, коли в обмін на придбані цінні папери банк виплачує експортеру еквівалент їх вартості готівкою з вирахуванням фіксованої облікової ставки, премії за ризик несплати зобов'язань та разового збору за зобов'язання купити векселі експортера.

Під лізингом розуміють різновид орендних операцій, що являє собою довготермінову оренду машин, обладнання, споруд виробничого призначення. При розкритті особливостей лізингу слід охарактеризувати такі їх різновиди як фінансовий та оперативний.

Наступним кроком у вивчення змісту даної теми є аналіз інституційного забезпечення реалізації операцій, пов'язаних з рухом кредитних ресурсів. Оскільки акумуляція і перерозподіл позичкового капіталу у світовому масштабі здійснюється через світовий ринок позичкових капіталів, то у даному блоці теми доцільно, насамперед, дати визначення даному поняттю, охарактеризувати функції ринку та уявити його структуру.

Під світовим ринком позичкових капіталів розуміють грошові відносини, які складаються в процесі купівлі-продажу фінансових активів під впливом попиту і пропозиції на позичковий капітал з боку різних країн. В методологічному аспекті дуже важливо зрозуміти економічну природу світового ринку позичкових капіталів. З одного боку, він може розглядатися як частина світового ринку, який обслуговує рух факторів виробництва (мова йде, передусім, про капітал, який є об'єктом купівлі-продажу між окремими країнами з метою фінансування розширеного відтворення і отримання доходів), а з другого, - світовий ринок позичкових капіталів відображає відносини, представлені механізмом залучення заощаджень і перетворення їх в інвестиції, та процес акумуляції вільних грошових ресурсів

Світовий ринок позичкових капіталів є комплексним і багатофункціональним утворенням, він охоплює різноманітні ринки і складається з багатьох інститутів. А зрозуміти закономірності та фактори його розвитку, а також особливості функціонування можна через детальний розгляд структури сучасного ринку позичкових капіталів, яка складається з функціональної, інституціональної, географічної та валютної складових.

З точки зору функціональної структури виділяють грошовий ринок (сукупність попиту і пропозиції на короткостроковий позичковий капітал) та ринок капіталів (забезпечує здійснення довгострокових інвестицій домогосподарств, фірм та урядів). У свою чергу ринок капіталів поділяється

на кредитний ринок та ринок цінних паперів з диференціацією останнього щодо домінування того чи іншого фінансового інструменту (ринок акцій, облігацій та ін.). Географічна структура світового ринку позичкових капіталів відображає рух капіталів між країнами, групами країн, регіонами світу переважно через міжнародні фінансові центри. В аспекті географічної структури виокремлюють традиційні фінансові центри (Нью Йорк, Лондон, Цюрих, Франкфурт на Майні та ін.) та нові фінансові центри (34вро кап, Гонконг, Бахрейн, Панама, Багамські, Кайманові острови тощо).

Що стосується інституціональної структури світового ринку позичкових капіталів, то, характеризуючи її, особливу увагу слід акцентувати на виокремленні таких її складових як вкладники (суб'єкти ринку, чий кошти акумулюються: населення, приватні фірми, банки, страхові компанії, пенсійні фонди та ін.), позичальники (споживачі капіталу: ТНК, державні установи, приватні фірми, міжнародні та регіональні організації) і посередники (акумулятори і постачальники капіталу: транснаціональні банки, фінансові компанії, фондові біржі, центральні та зовнішньоекономічні банки країн, міжнародні та національні фінансово-кредитні установи тощо).

При аналізі валютної структури світового ринку позичкових капіталів, яка відображає частку різних валют, в яких здійснюються фінансові операції на ньому, доцільно зосередитися на таких її сегментах як національний, міжнародний та євроринок кредитних ресурсів.

Всебічний аналіз процесів, пов'язаних з інтернаціоналізацією фінансово-кредитної сфери та формуванням світового ринку позичкових капіталів, зумовлює з'ясування особливостей функціонування та розвитку євроринку. Масштаби операцій, що здійснюються на ньому, зумовлюються зростаючою роллю даного сегмента ринку позичкових капіталів, який є вільним від регламентації, що дозволяє надавати користувачам кредитний капітал на вигідніших, порівняно з національними ринками, умовах. В даному блоці вивчення теми після розкриття сутності євроринку, як ринку, на якому здійснюються депозитно-позикові операції у валютах, що вийшли за межі країни-емітента, доцільно уявити найважливіші його механізми, визначити суб'єктів, а також прокоментувати такі основні його риси, як:

- відсутність чітких географічних та часових меж;
- універсальність ринку зі здійсненням валютних, депозитних, кредитних операцій і операцій з купівлі-продажу акцій і прав на них;
- специфіка процентних ставок, яка полягає в тому, що за депозитами вони вищі, а за кредитами – нижчі від національних в силу того, що на операції в єрвалютах не поширюються системи обов'язкового резервування та податків на проценти по депозитам. Процентні ставки євроринку в якості змінного елемента включають ставки ЛІБОР (СІБОР, ПІБОР та ін), а в якості постійного елемента – премію за банківські послуги – спред;
- високі бар'єри входження на євроринок внаслідок його монополізації, коли основними позичальниками є центральні банки та уряди країн, а

також крупні ТНК, в той час, коли доступ приватних установ та інвесторів забезпечується міжнародними фінансово-кредитними організаціями, які надають їм пільговий доступ на ринок єврокапіталів;

- спрощена процедура здійснення угод: по телефону, телексу та ін.

Засвоївши сутність процесів, які супроводжують міжнародний рух позичкового капіталу, необхідно перейти до з'ясування існуючих у міжнародній практиці проблем з зовнішньою заборгованістю країн. Логіка такої послідовності вивчення змісту даної теми продиктована тим, що проблеми, які виникають у зв'язку з неможливістю обслуговувати та повернути зовнішній борг є наслідком надмірного і неврегульованого залучення в країну кредитного капіталу, у тому числі позик міжнародних валютно-фінансових організацій (МВФ, групи Світового банку тощо).

В даному блоці питань доцільно дати визначення поняття «зовнішній борг», засвоїти показники, якими можна оцінити його кількісну та якісну структуру, ступінь небезпеки для національної економіки, а також уявити фактори, що викликали типове для країн третього світу явище – зростання зовнішнього боргу.

Що стосується зовнішнього боргу, то його кваліфікують як суму зобов'язань держави перед зовнішніми кредиторами. Для його оцінки поряд з такими показниками, як абсолютна сума боргу, темпи його росту і приросту, використовують такі індикатори як: відношення зовнішнього боргу до ВВП країни, зовнішній борг на душу населення, норма обслуговування боргу (відношення суми платежів, яку країна повинна виплатити іноземним кредиторам за певний період часу до суми іноземної валюти, отриманої країною від експорту товарів і послуг) та ін.

Аналізуючи процеси, пов'язані з виникненням проблеми зовнішньої заборгованості, важливо засвоїти чинники, які її зумовили. Серед них найвагомішими є: невеликі обсяги внутрішніх заощаджень; від'ємне сальдо за торговельними операціями; значний імпорт капіталу за відсутності власних ресурсів та ін.

До початку 1970-х років сума боргу слаборозвинених країн була відносно невеликою і в основному була представлена кредитами іноземних держав та міжнародних фінансових інститутів (МВФ, групи Світового банку та регіональних банків розвитку). Більшість таких позик надавалися за пільговими умовами, тобто з низькою процентною ставкою, і використовувалися на реалізацію конкретних проектів розвитку та оплати імпорту інвестиційних товарів.

Проте вже наприкінці 1970-х - на початку 1980-хрр. становище кардинально змінилося: до процесу кредитування слаборозвинених країн підключилися і комерційні банки. Останні, скориставшись надлишками нафтодоларів країн-членів ОПЕК, надавали кредити країнам третього світу для покриття дефіциту платіжних балансів і підтримки експортних галузей.

Незважаючи на те, що залучення іноземного капіталу і збільшує ресурси

економічного розвитку національних економік, але за отримані ресурси необхідно розплачуватися. За останні роки їх ціна настільки виросла, що витрати перевищують очікуваний ефект.

Зовнішній борг породжує проблему його обслуговування, яка включає:

- амортизацію (виплату основної суми)
- виплату процентів.

Зобов'язання по обслуговуванню зовнішнього боргу виконуються або за рахунок експортної виручки і скорочення імпорту, або шляхом нових запозичень.

За період з 1970р. до 2002р. зовнішній борг країн, що розвиваються, зріс з 68,4 млрд. дол. до 2,6 трлн. дол., тобто більше, ніж на 2000%. Тільки на обслуговування цього боргу витрати склали на початку 90-х років 169 млрд. дол.

За даними Світового банку на сьогодні нараховується близько 16 країн з високим рівнем зовнішньої заборгованості, серед яких виділяються такі держави як Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, Польща. Більша частина боргу країн, що розвиваються, приходить на долю комерційних банків.

Злет міжнародного кредитування припадає на 1974-1979рр., який і породив проблему зовнішньої заборгованості. Оскільки кредитні ресурси використовувалися вкрай неефективно, то неухильно зростали труднощі з виплатою боргів. Для погашення старих боргів і виплати процентів за ними країни-боржники вимагали відстрочки платежів і надання нових позик, проте змушені були продовжувати переказувати значні фінансові ресурси своїм кредиторам. В результаті за період акумуляції боргу проявилась сильна тенденція до відтоку приватного капіталу з країн-боржників. За період з 1976 по 1985р. ці країни втратили 200 млрд. дол. (або 50% позикових коштів), що призвело до практичного призупинення економічного зростання, скороченню доходів і споживання на душу населення в даних країнах.

Виходів з такої ситуації може бути два:

- 1) скорочення імпорту, проведення жорсткої податкової та монетарної політики, що гальмує темпи росту;
- 2) фінансування дефіцитів рахунків по поточним операціям шляхом залучення нових зовнішніх позик.

Протягом 1980-х років країни-боржники пішли другим шляхом, продовжуючи брати нові крупні кредити. Внаслідок цього на початок 90-х рр. у деяких з них були від'ємні показники економічного зростання. Проценти по кредитах досягли 100 млрд. дол. в рік.

На сучасному етапі ці країни встали перед необхідністю звернутися за допомогою до стабілізаційної програми МВФ, умови якої включають 4 компоненти:

1. Відміна або лібералізація валютного та імпортного контролю.
2. Зниження обмінного курсу місцевої валюти.
3. Жорстка внутрішня антиінфляційна програма (контроль за кредитами

банків, державний контроль за дефіцитом державного бюджету, контроль за ростом заробітної плати, зняття контролю за цінами).

4. Стимулювання іноземних інвестицій і відкриття економіки країни світовому господарству.

Характеризуючи існуючі у світовій практиці механізми вирішення проблеми зовнішньої заборгованості країн, слід акцентувати увагу і на діяльності Паризького і Лондонського клубів кредиторів. Паризький клуб кредиторів об'єднує на сьогодні 19 країн-кредиторів, а членами Лондонського клубу є понад 600 комерційних банків-кредиторів. Звичайною для даних неурядових організацій практикою стала реструктуризація зовнішніх боргів країн (продовження боргу, подовження пільгового періоду, зменшення процентних ставок обслуговування та ін.) а в окремих випадках – їх повне чи часткове списання.

ТЕМА 5. МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

Міграція людських ресурсів з однієї країни в іншу відноситься до найважливіших класичних форм міжнародних економічних відносин, є складовою світового господарства.

Логіка вивчення теми, структуру якої представлено на рис. 5.1., передбачає, насамперед, з'ясування сутності категорії міжнародна трудова міграція та її особливостей. Під міжнародною трудовою міграцією розуміють процес організованого чи стихійного переміщення працездатного населення між країнами, що носить постійний чи тимчасовий характер, і викликаний економічними причинами. Необхідно відрізнити міграцію робочої сили від більш широкого поняття – міжнародної міграції населення, яка може здійснюватися з політичних, етнічних, релігійних, військових, сімейних та інших причин.

Масовий переїзд людей з однієї держави до іншої пов'язаний, головним чином, з пошуками роботи і забезпеченням сім'ї засобами існування. За допомогою міграції трудящих відбувається перерозподіл “надлишкової” робочої сили між ланками світового господарства. Міжнародна міграція складається з двох взаємопов'язаних процесів – еміграції, тобто виїзду із однієї країни певних контингентів людей, та імміграції, тобто в'їзду їх в іншу країну. Існує також поняття рееміграції, що означає процес повернення емігрантів на батьківщину.

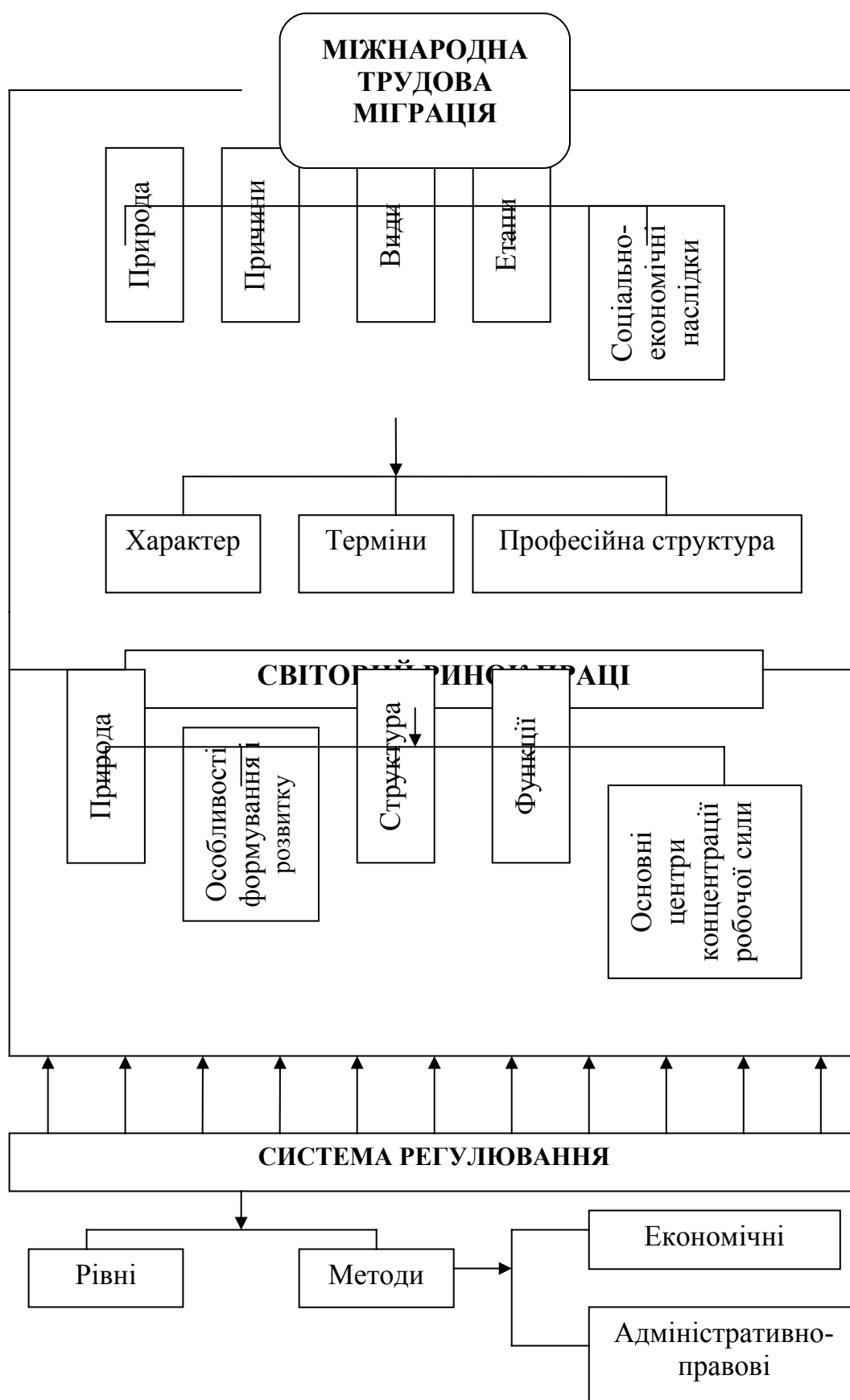

Рис. 5.1. Структурно-логічна схема теми 5.

Після розкриття сутності та причин міжнародної трудової міграції слід розглянути її види. Їх визначення здійснюється за різними ознаками. За характером міграція ділиться на стихійну, організовану та примусову. Щодо термінів міграції, то вона буває маятниковою, сезонною, тимчасовою і постійною. За професійною структурою виділяють міграцію робочої сили низької кваліфікації, кваліфікованої робочої сили і висококваліфікованої робочої сили та науково-технічних кадрів.

Всебічний аналіз міграційних процесів зумовлює проведення їх етапізації та визначення сучасних особливостей розвитку. В історичному плані можна виділити два типи розвитку міграційних процесів: екстенсивний та інтенсивний.

У розвитку міжнародної міграції робочої сили в індустріальну епоху можна виділити декілька етапів з властивими їм типами трудящих-мігрантів. соціальною структурою переселенських рухів, а також напрямками міграційних потоків.

Перший етап розвитку міжнародної міграції охоплює період домонополістичного капіталізму (XVI-XIX ст.) Промислові перевороти, що відбулися в Англії, Франції, Німеччині та інших європейських країнах дали поштовх збільшенню накопичення капіталу і зростання його органічної будови, що призвело до виникнення “надлишкового капіталу”. Це викликало масову еміграцію з Європи і поклало початок формування світового ринку праці. Основними споживачами робочої сили у XIX ст. були країни Північної Америки, Австралія, Нова Зеландія.

Другий етап у розвитку міжнародної міграції припадає на період переростання домонополістичного капіталізму у монополістичний і тривав з 80-х років XIX ст. до першої світової війни. Він характеризувався зростанням масштабів накопичення капіталу та посиленням нерівномірності цього процесу в рамках світової капіталістичної системи, високим рівнем концентрації виробництва і капіталу у передових імперіалістичних країнах, що зумовило підвищений попит на додаткову робочу силу. Експортерами робочої сили стали країни Східної і Південної Європи.

Третій етап охоплює період між двома світовими війнами. Його визначальною рисою стало загальне зменшення масштабів міжнародної трудової міграції, передусім, з причини зростання безробіття в самих розвинених країнах та необхідності обмеження прибуття в них іноземної робочої сили.

Четвертий етап, який розпочався після другої світової війни, і триває дотепер характеризується, по-перше, зростанням обсягів внутрішньоконтинентальних міграцій на європейському та африканському континентах; по-друге, у зміні професійно-кваліфікаційної структури мігрантів; по-третє, посиленням державного регулювання міграційних процесів.

Щоб скласти повне уявлення про сучасну карту світових міграційних потоків, слід проаналізувати особливості формування та розвитку світового

ринку праці, під яким розуміють систему відносин між країнами світу з приводу узгодження попиту і пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту.

Формування міжнародного ринку праці відбувається двома шляхами: по-перше, через міграцію трудових ресурсів і капіталу; по-друге, шляхом поступового злиття національних ринків праці, внаслідок чого усуваються юридичні, національно-етнічні, культурні ті інші перегородки між ними. Становлення міжнародного ринку праці є свідченням того, що процеси світової інтеграції відбуваються не лише в економічній та технологічній галузях, а й дедалі ширше охоплюють сфери соціальних та трудових відносин, які стають нині глобальними.

Виникнення і розвиток міжнародного ринку робочої сили є результатом зростання міжнародної мобільності двох головних факторів виробництва – капіталу і праці. Підвищення міжнародної мобільності капіталу в соціальному плані означає, що він пред'являє тепер попит не лише на робочу силу країни свого базування, але й на іноземну робочу силу, яка нерідко має певні переваги порівняно з національною (є більш дисциплінованою, менш вибагливою щодо оплати праці тощо).

У структурі міжнародного ринку праці вирізняються два найзначніші сегменти. Перший сегмент охоплює робочу силу, яка характеризується відносно постійною зайнятістю, стабільністю трудових навичок, високим рівнем кваліфікації і заробітної плати, а також доволі чіткою ієрархією кваліфікації.

Другий доволі великий сегмент міжнародного ринку праці – робоча сила, яка походить з районів світу з відносно низьким рівнем економічного розвитку. Серед цих працівників слід вирізнити специфічний загін так званої нелегальної робочої сили, чималі потоки якої спрямовуються в індустріальні країни, зокрема США.

Сучасна структура світового ринку праці характеризується також виникненням такого нового і особливого сегмента, який пов'язаний з використанням висококваліфікованих спеціалістів (наукових працівників, інженерів, аналітиків систем та ін.), а також фахівців у галузі інформатики, менеджерів тощо). Специфіка цього сектора ринку полягає в тому, що завдяки розвинутій мережі телекомунікацій певна частина інтелектуальної робочої сили може брати участь у виробничому процесі, що здійснюється на будь-якій відстані від місця її перебування.

Важливою особливістю сучасного міжнародного ринку праці є те, що національні ринки робочої сили високорозвинених країн задовольняють попит на неї не тільки власного, національного, а також іноземного капіталу. В різних країнах сформувалися нині великі групи найманої робочої сили, котрі визначаються як “транснаціональна робоча сила”. Цим професійним кадрам притаманна висока міжнародна мобільність: вони готові в будь-який момент задовольнити попит на робочу силу з боку підприємств, розташованих у різних районах світу. Такі групи утворилися, наприклад, у

країнах Азії, Західної Європи, Африки, в районі мексикансько - американського кордону.

Розкриваючи роль трудових міграцій у розвитку світового ринку праці, важливо підкреслити, що міжнародна міграція набуває дедалі глобальнішого характеру, що знаходить свій прояв не лише у зростанні загальної кількості мігрантів у світі (на початок 2000р. 125 млн. чол.), але і у втягуванні у міграційні процеси все більшої кількості країн.

Науковий підхід до аналізу світового ринку праці вимагає виокремлення основних центрів концентрації іноземної робочої сили на основі таких критеріїв як: масштаби, інтенсивність, географічна направленість та структура трудящих-мігрантів.

Серед найважливіших з них виділяють Північно- та Південноамериканський регіон, Західноєвропейський ринок, Південно-Східна та Західна Азія, Африканська ділянка переселенських рухів. В останній період щорічно національні кордони перетинає понад 20 млн. осіб.

Спираючись на монографічні, статистичні, демографічні джерела, необхідно всебічно вивчити причини зростаючого попиту на іноземну робочу силу різного кваліфікаційного рівня з боку країн-імпортерів, ознайомитися з кількісним та національним складом мігрантів, галузевою структурою їх зайнятості, а також встановити основні країни-постачальники робочої сили.

Мета міждержавного переміщення робочої сили - прагнення до поліпшення матеріального стану - залишається незмінною, як правило, в тривалій історичній перспективі. Що ж стосується форм міграційних процесів, то вони змінюються залежно від багатьох обставин. Теперішня міграція набула тимчасового характеру: мігранти здебільшого мають намір по закінченні певного строку повернутися на батьківщину. Таким чином, відмітною рисою сучасної трудової міграції є її ротаційний характер.

Варто підкреслити, що ротація буває прискореною та уповільненою. У прискорену (до трьох років) потрапляє вся завербована та ретельно відібрана іноземна робоча сила, уповільнена триває довше і охоплює працівників, відібраних уже в процесі виробництва. На їхню частку, як правило, припадає не більше 30% усієї чисельності працівників-іноземців. Слід звернути увагу ще на такі дві особливості як збільшення часу перебування мігрантів у країнах-реципієнтах та посилення їх прагнення до натуралізації, яка, правда, вдається лише певній частині іммігрантів.

Далі необхідно розкрити причини, які обумовили у другій половині ХХ століття зростаючий попит з боку розвинутих країн на висококваліфіковані кадри. Ця тенденція ще більше посилюється в останні десятиліття. Перехід країн-лідерів світової економіки до постіндустріальної моделі розвитку перетворює в основні фактори суспільного прогресу знання, освіту, інтелект, інноваційний характер управління виробництвом, носіями якого є висококваліфіковані спеціалісти і наукові кадри, потребу в яких вони не завжди в змозі задовольнити за рахунок власних ресурсів. В результаті формування підвищеного попиту на кадри, що мають освіту, виник новий

вид трудової міграції, що отримав назву "відплив умів" ("brain-drain").

Важливо усвідомити принципову відмінність у характері цього специфічного виду міграції, адже нею охоплюються люди, які мають на батьківщині роботу й певний рівень забезпеченості. Основними мотивами їх переїзду в інші країни є, з одного боку, неадекватність умов для наукових досліджень в різних країнах, відсутність на батьківщині перспектив професійного зростання, а з другого - суттєві відмінності у статусі й винагороді вчених, винахідників, конструкторів, працівників мистецтва, а також престижності їх праці. На конкретних матеріалах варто проаналізувати статистику таких міграційних переміщень як між самими країнами з перехідною економікою і тими, що розвиваються, з одного боку, і економічного передовими державами - з другого, а також ознайомитися з методами вербування "умів".

Студентам, які вивчають природу сучасних міжнародних міграційних процесів, дуже важливо з'ясувати їх соціальні та економічні наслідки, причому стосовно як країн-еміграції, так і імміграції. За експертними оцінками щорічне міграційне сальдо складає понад 1 млн. чол., тобто в приймаючі країни приїздить в середньому на 1 млн. чол. більше, ніж виїздить.

Серед країн-основних споживачів іноземної робочої сили слід назвати США, ФРН, Бельгію, Швейцарію, Канаду, Францію, Англію, Японію, ПАР, Ізраїль, Малайзію, Кувейт, Саудівську Аравію, Республіку Корею, Венесуелу та ін.

До позитивних наслідків масової трудової імміграції в ці країни можна віднести:

- пом'якшення ситуації на ринку праці за рахунок заповнення певних специфічних його ніш;
- економія витрат на підготовку робочої сили; залучення іноземного виробничого досвіду;
- здійснення тиску на рівень заробітної плати в країні і загальне його пониження.

Щодо негативних наслідків, то вони полягають у певному гальмуванні освітнього і кваліфікаційного рівня кадрів у тих галузях і секторах виробництва, в яких превалює іноземна робоча сила, проблеми соціальної і психологічної адаптації іммігрантів, відтік валюти за кордон та ін.

Для країн-експортерів, серед яких варто назвати найбільш активних (Мексика, Греція, Італія, Туреччина, країни Магриба, Центральної та Східної Європи, Центральної Африки, Карибського басейну, Шрі-Ланка, Пакистан, Індія та ін.), позитивними результатами еміграції є часткове вирішення проблеми безробіття, підвищення професійного рівня емігрантів, отримання значних валютних надходжень у вигляді переказів, які виступають джерелом інвестування національної економіки.

Після з'ясування наслідків міжнародних міграційних процесів доцільно визначити форми і методи регулювання міждержавного обміну робочою

силою, які застосовується в сучасній практиці. Контролю і регулюванню підлягають соціальний, віковий та професійний склад мігрантів, рівень виїзду та в'їзду іноземних трудящих. Функції міждержавного та внутрідержавного розподілу робочої сили, встановлення об'єму та структури міграційних потоків виконують національні міністерства праці, внутрішніх та закордонних справ, а також спеціально створені державні та міждержавні органи.

При розгляді даного питання особливу увагу слід акцентувати на ролі та функціях наднаціональних та регіональних регулятивних інституцій, серед яких провідне місце займають Міжнародна організація праці (МОП) та Міжнародна організація з міграцій (МОМ). Основні функції цих установ полягають у захисті соціально-економічних та юридичних прав трудящих-мігрантів, недопущенні їх дискримінації на національній, релігійній та етнічній основі і в оплаті праці, сприянні працевлаштуванню та соціальній адаптації іммігрантів, забезпеченні їх професійної підготовки, координація зусиль різних держав, спрямованих на обмеження нелегальної міграції та ін.

Щодо методів регулювання еміграції та імміграції трудящих, то їх слід розділити на економічні та адміністративно-правові і дати їм розгорнуту характеристику.

Далі варто детально вивчити умови та причини, що породили у 90-ті роки ХХ століття масову трудову еміграцію з України, визначити сучасне місце нашої держави у європейських та загальносвітових міграційних процесах, а також перспективи запровадження ефективної міграційної політики, яка б оптимізувала залучення України в міжнародний ринок праці.

Всезростаючі обсяги еміграції з України викликані наступними причинами:

- високим рівнем безробіття в країні, у тому числі прихованого;
- різницею в умовах життя і рівні заробітної плати в Україні та країнах Заходу;
- відсутністю перспектив професійного зростання для багатьох обдарованих людей;
- економічною нестабільністю в країні і невизначеністю шляхів виходу з неї;
- відсутністю безпеки громадян тощо.

За експертними оцінками щорічно за кордоном працює від 3 до 5 млн. громадян України, переважна більшість з яких працевлаштовуються на території інших держав нелегально. Серед десятків країн Європи, Америки і Азії, в яких трудяться українські мігранти, найкрупнішими споживачами їх праці є: Польща, Росія, Чехія, Греція, Німеччина, Португалія, Італія, Іспанія, Австрія, Англія, США, Канада, Австралія та ін.

Оцінюючи характер та інтенсивність зовнішньоміграційних потоків з України, необхідно загострити увагу, насамперед, на їх негативних наслідках, а саме: втраті країною найбільш активної частини трудового потенціалу, стрімкому скороченні чисельності населення, масовому відпливі

інтелектуальних кадрів, руйнуванні сімейних зв'язків та ін.

Заради об'єктивності слід зазначити, що еміграція з України, крім негативних наслідків, обіцяє і певні вигоди. По-перше, еміграція знижує рівень безробіття; по-друге, надає можливості багатьом нашим співвітчизникам забезпечити свої сім'ї засобами існування; по-третє, поповнює бюджет країни за рахунок трансферних переказів.

Водночас варто підкреслити, що нинішня еміграційна ситуація в Україні не відповідає національним інтересам. Ось чому тепер українцям необхідним є вироблення і реалізація активної державної міграційної політики.

Характеризуючи її цілі, елементи та важелі, необхідно виокремити: політико-правові інструменти, адміністративні та організаційно-фінансові заходи, а також інформаційне забезпечення цієї політики.

Найскладнішою проблемою міграційної політики є створення механізму її ефективної реалізації, дієвість якого залежить, в першу чергу, від покращення економічної ситуації в Україні, росту добробуту її громадян, зростання соціальної захищеності всіх верств населення.

ТЕМА 6. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА

Приступаючи до вивчення даної теми, структурно-логічну схему якої представлено на рис. 6.1, насамперед, слід звернути увагу на специфіку світової валютної системи як форми МЄВ, яка, з одного боку, є самостійною складовою сучасних світогосподарських зв'язків, а з другого, - вона взаємопов'язує та опосередковує функціонування всіх інших форм міждержавного економічного спілкування.

Типовим визначенням поняття «світова валютна система» є її трактування як форми організації міжнародних грошових відносин, сукупності правил та механізмів, за допомогою яких здійснюється валютне регулювання і координація валютних політик країн світу.

Оскільки історично первинними субстанціями світової валютної системи, які спочатку функціонували автономно, а згодом об'єдналися в єдиний організм, є національні валютні системи, то доцільно дати визначення і цій категорії.

Під національною валютною системою розуміють форму організації валютних відносин країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні кошти держави. Більш глибоке розуміння сутності та характеру національних валютних систем можливе за умов з'ясування основних (типових) їх елементів, аналізу кожного з них та визначення ступеня їх розвинутої в окремих країнах.

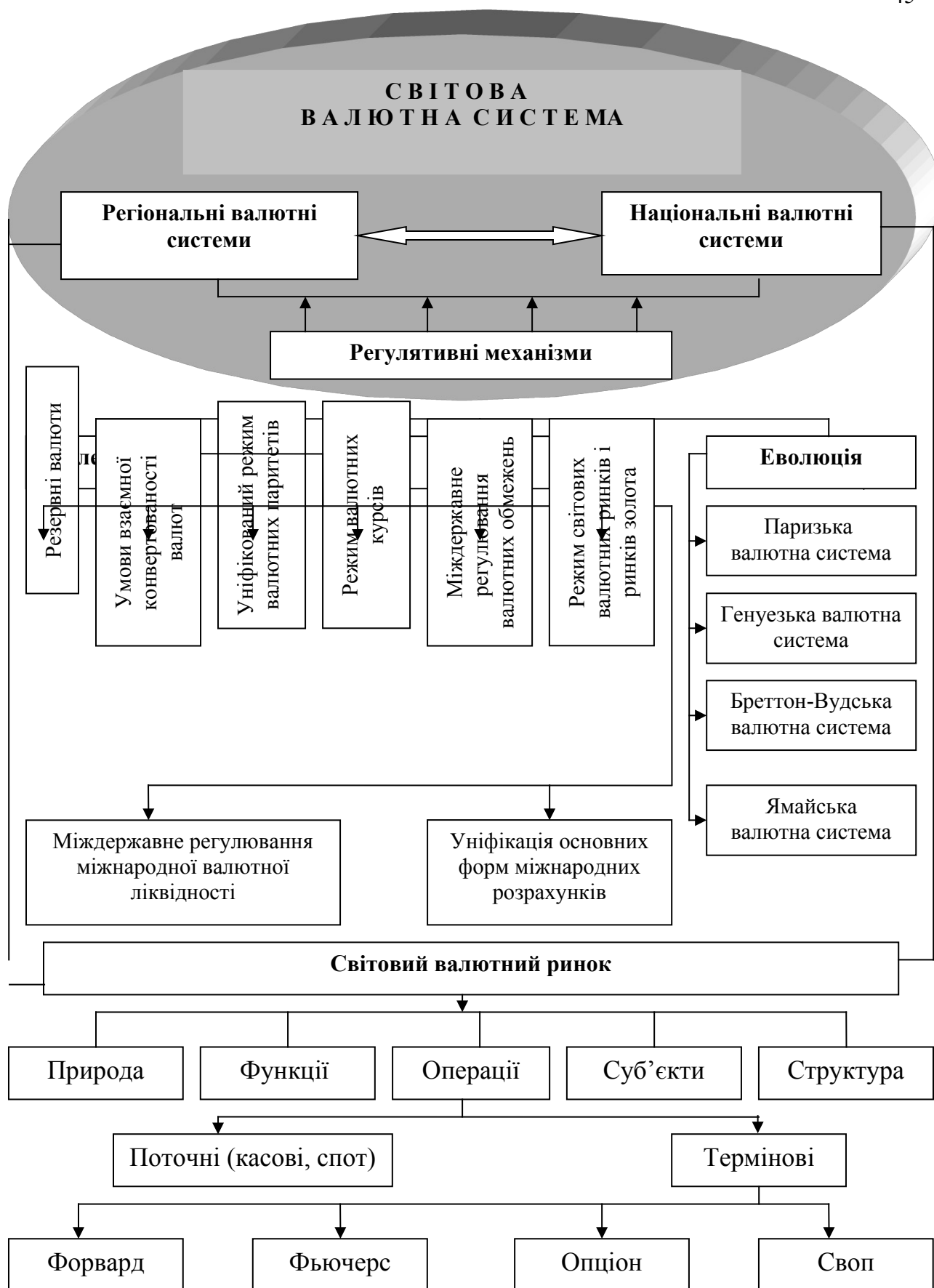

Рис. 6.1. Структурно-логічна схема теми 6.

В процесі гармонізації національних валютних систем різних країн ці елементи трансформуються в універсальні компоненти світової валютної системи: резервні валюти, міжнародні рахункові одиниці; умови взаємної конвертованості валют; уніфікований режим валютних паритетів; регламентація режимів валютних курсів; міждержавне регулювання валютних обмежень; міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності; уніфікація правил використання міжнародних кредитних засобів обігу; уніфікація основних форм міжнародних розрахунків; режим світових валютних ринків і ринків золота; міжнародні організації, які здійснюють міждержавне валютне регулювання.

Місце і роль світової валютної системи у сучасному світовому господарстві можна з'ясувати, уяснивши її функції, які зводяться до:

- обслуговування товарообмінних операцій та інших видів міжнародної економічної діяльності через здійснення платежів за експорт та імпорт товарів, послуг та факторів виробництва;
- реалізації механізмів встановлення курсових співвідношень між національними грошовими одиницями різних країн;
- забезпечення безперебійного функціонування економічної системи та ін.

На функціонування світової валютної системи суттєво впливають процеси міжнародної економічної інтеграції, розвиток інтеграційних союзів. В рамках останніх формуються валютні системи регіонального типу, які кваліфікуються як специфічна організаційно-економічна форма відносин у валютній сфері між країнами-членами угруповання з наявністю спільної валюти, механізмом валютної координації та регулювання, регіональними банківськими і валютно-фінансовими установами та інституціями кредитного сприяння та ін. Регіональні валютні системи властиві найбільш розвиненим інтеграційним угрупованням, яким є, зокрема, Європейський Союз.

З метою професійного оволодіння предметом теми, яким є валютна система, необхідно оперувати рядом категорій і понять, що стосуються даного предмету, зокрема, такими як валюта, валютний курс, режим валютного курсу, валютний паритет, конвертованість валюти.

Що стосується валюти, то в широкому розумінні дана категорія означає національну грошову одиницю, що лежить в основі грошової системи певної країни (долар, євро, фунт стерлінгів та ін.). Проте нерідко дане поняття використовується для позначення типу грошової системи в країні (золота, срібна, біметалічна, паперова), а також іноземних валют (грошових знаків іноземних держав і платіжних документів, виражених в іноземних грошових одиницях).

Світова практика представлена множинністю валют, класифікацію яких можна здійснити за такими критеріями як ступінь конвертованості, емітент валютних коштів, матеріально-речова форма, відношення до валютних запасів країни та ін.

Наступними категоріями у вивченні даної теми є валютний курс,

режим валютних курсів та валютний паритет. Під валютним курсом розуміють мінову вартість національної грошової одиниці однієї країни, виражену в грошових одиницях інших країн, та коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу, що визначається співвідношенням попиту та пропозиції на неї на валютному ринку. Багаточисленність факторів, які впливають на рівень валютного курсу (темпи інфляції; стан платіжного балансу; різниця процентних ставок в різних країнах; функціонування валютних ринків та обсяги спекулятивних валютних операцій; ступінь використання національної валюти на євrorинку та в міжнародних розрахунках; прискорення чи затримка міжнародних платежів; ступінь довіри до валюти на національному та світових ринках; валютна політика тощо), відображають його зв'язок з іншими економічними категоріями: вартістю, ціною, грошима, процентом, платіжним балансом та ін.

Щодо режимів валютних курсів, то їх призначення полягає в тому, щоб забезпечити визначення валютного курсу, його зміни, використання для здійснення розрахунків, налагодження платіжних відносин між країнами, обслуговування зовнішньоекономічних зв'язків. В теорії виділяються два режими валютних курсів: фіксований та плаваючий. У практичній же діяльності найчастіше ці режими поєднуються з переважанням першого чи другого «чистого» режиму валютного курсу. Існує ще один режим організації валютних курсів - прямий державний контроль усіх міжнародних операцій.

В свою чергу, валютний паритет є відносно стійкою величиною і визначається співвідношенням між валютами різних країн або економічних угруповань, яке встановлюється в законодавчому порядку. При монометалізмі - золотому чи срібному - базою валютного курсу був монетний паритет, як співвідношення грошових одиниць різних країн за їх металічним вмістом. Цей вміст чистого золота чи срібла в грошовій одиниці країни встановлювався державою і законодавчо фіксувався. Він співпадав з поняттям валютного паритету.

Глибоке розуміння сучасних процесів, що відбуваються у світовій валютній системі, неможливе без з'ясування генезису та етапів її становлення і розвитку. У своїй еволюції світова валютна система пройшла такі етапи: Паризька, Генуезька, Бреттон-Вудська та Ямайська валютні системи.

Перша міжнародна грошова система була введена в кінці XIX ст. і відома в історії під назвою «золотого стандарту». Юридично вона була оформлена на Міжнародній конференції в Парижі в 1867 р. Конференція визнала золото єдиною формою світових грошей. Більшість країн тоді ввели «золотий стандарт», тобто почали визначати курс і вартість своїх валют кількісним вмістом золота. Державні банки були зобов'язані обмінювати паперові гроші на відповідну кількість золота. Основні валюти обмінювалися на золото за фіксованими золотими стандартами.

Така практика проіснувала до 1944 р, хоча вже в кінці 20-х років виникла необхідність її заміни, що було викликано активним впровадженням кредитних грошей. В цей час на базі національних валют провідних країн

(Англії, США, Франції) почали складатися валютні зони — стерлінгова зона, зона долара, зона франка. Валюта цих країн застосовувалась у їхніх колоніях та напівколоніях.

В 1944 р. була створена міжнародна валютна система, яка за місцем проведення міжнародної валютної конференції (м. Бреттон-Вудс, США) була названа Бреттон-Вудською системою. В основу її була покладена ідея пристосувати валюти окремих країн до національних валютних систем передових на той час США та Англії. Незначний золотий запас Англії не дав їй змоги виразити золоту ціну фунта стерлінгів. Панівне становище зайняв долар. Разом з ним статус резервної валюти отримав і фунт стерлінгів. Офіційно цю систему називали золотовалютним стандартом, неофіційно — золотодоларовим. Серед основних принципів Бреттон-Вудської системи можна відзначити: збереження за золотом функції світових грошей; використання як світових грошей поряд із золотом американського долара; зобов'язання США обмінювати центральним банкам інших країн пред'явлені долари на золото за офіційним курсом — 35 дол. США за тройську унцію золота (31,1 грама); використання фіксованих паритетів валют до долара, а через нього до інших валют; зобов'язання країн підтримувати коливання ринкових курсів національних валют навколо фіксованих доларових паритетів у певних межах; регулювання міжнародних валютних відносин через спеціально створений Міжнародний валютний фонд.

Отже, ця система поставила долар у привілейоване становище, і він почав переважати в міжнародних розрахунках. Система працювала нормально до середини 60-х років.

З другої половини 60-х років на світовому ринку змінились позиції Японії та країн-членів ЄС, національні валюти яких усе частіше почали використовуватись у міжнародних розрахунках. Водночас США вже не могли в необхідних кількостях обмінювати долари на золото. Почався відхід від принципів Бреттон-Вудської системи.

Її місце зайняла Ямайська валютна система. Рішення про її створення було прийняте в межах МВФ у 1976 р. у м. Кінгстоні (Ямайка) і набрало чинності у 1978 р. Основні принципи Ямайської валютної системи такі: демонетизація золота; перехід до використання національних валют у міжнародних розрахунках; прийняття системи плаваючих валютних курсів; надання статусу головного резервного засобу міжнародної валютної системи так званим спеціальним правам запозичення (СПЗ — SDR (Special drawing rights)), які випускаються МВФ. СПЗ — це безготівкові гроші у вигляді запису на спеціальних рахунках у МВФ.

Логіка подальшого вивчення теми передбачає усвідомлення закономірностей та особливостей розвитку валютного ринку, як інституційного забезпечення функціонування світової валютної системи. У даному блоці доцільно спочатку дати визначення категорії «валютний ринок», потім з'ясувати його суб'єкти, функції, структуру, а також механізм здійснення валютних операцій.

Що стосується валютного ринку, то під ним розуміють систему стійких економічних і організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів, виражених в них. В інституційному плані валютний ринок являє собою сукупність банків, брокерських фірм, ТНК, фінансових закладів та ін., що пов'язані між собою мережею сучасних засобів зв'язку, і здійснюють обмінні операції з валютними цінностями та платіжними документами в іноземних валютах, забезпечуючи функціонування валютних ринкових механізмів.

Аналізуючи систему чинників, які сприяли становленню (у XIX ст.) та подальшому розвитку світового валютного ринку, особливу увагу слід акцентувати на таких найголовніших як:

- поглиблення міжнародних економічних зв'язків;
- широке поширення кредитних засобів міжнародних розрахунків;
- посилення концентрації і централізації банківського капіталу, розвиток кореспондентських відносин між банками різних країн, поширення практики ведення поточних кореспондентських рахунків в іноземній валюті;
- вдосконалення засобів зв'язку – телеграфу, телефону, телексу, що спростили контакти між валютними ринками та знизили ступінь валютного і кредитного ризиків;
- розвиток інформаційних технологій, швидкісна передача повідомлень про курси валют, банки, стан їх кореспондентських рахунків, тенденції в економіці та політиці та ін.

Що стосується суб'єктів валютного ринку, то необхідно виділити, провести порівняльну характеристику та проаналізувати діяльність таких з них, як: державні установи (особливе місце серед них займають центральні банки та казначейства різних країн); юридичні та фізичні особи різних країн, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю; комерційні банківські установи, які обслуговують зовнішні зв'язки своїх клієнтів; транснаціональні банки; валютні біржі та валютні відділи товарних та фондових бірж та ін.

Щоб зрозуміти та уявити сучасне місце та роль валютних ринків у світогосподарських процесах, необхідно розкрити та прокоментувати їх функції, які полягають у:

- реалізації валютної політики держав;
- формуванні попиту і пропозиції на іноземні валюти;
- забезпеченні виконання міжнародних розрахунків;
- регулюванні валютних курсів;
- страхуванні валютних та кредитних ризиків;
- диверсифікації валютних резервів банків, підприємств та держав;
- забезпеченні ефективного функціонування світових кредитних та фінансових ринків;
- поєднанні світових валютних, кредитних і фінансових ринків тощо.

Глибоке розуміння проблематики, пов'язаної з функціонуванням світового валютного ринку, неможливе без розкриття його структури. В

даному блоці доцільно уявити, що залежно від обсягу, характеру валютних операцій та валют, які використовуються, валютні ринки поділяються на міжнародні, регіональні та національні, зв'язок між якими показано на рис. 6.2.

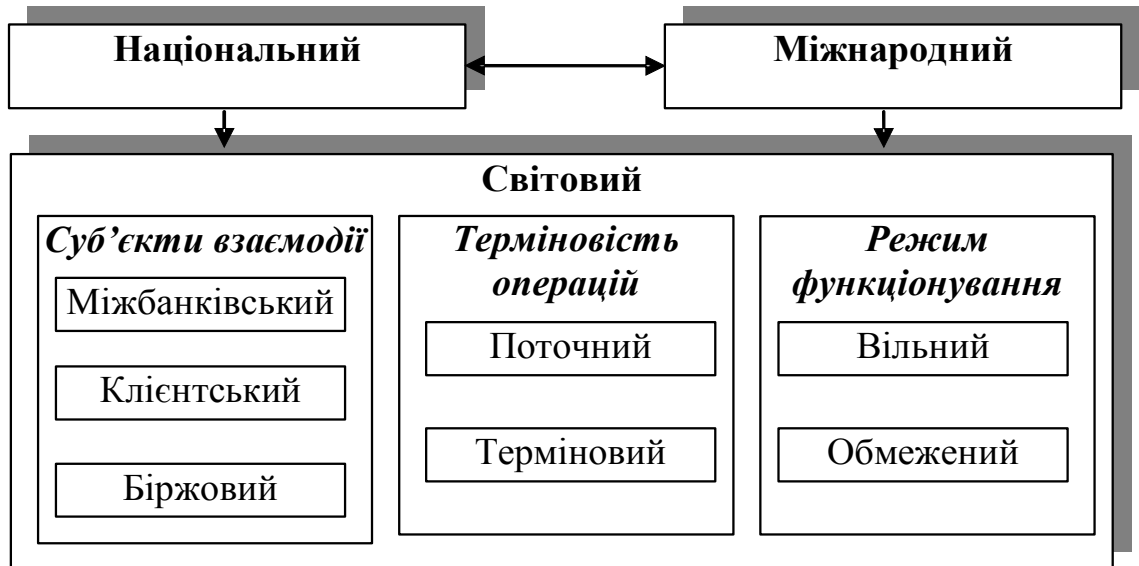

Рис.6.2. Валютні ринки та їх структура

Крім того, при аналізі основних сегментів валютного ринку, не слід ототожнювати і такі поняття, як міжбанківський та біржовий валютні ринки, які виокремлюються залежно від суб'єктів, що діють на них. Так, на міжбанківському валютному ринку (який, у свою чергу поділяється на брокерський і прямий ринки), операції здійснюють банки за допомогою технічних засобів зв'язку, і така форма організації валютного ринку є найпоширенішою (на неї припадає близько 90 % усіх валютних угод). А що стосується біржового ринку, то його суб'єктами є представники центральних банків держав, які фіксують курси іноземних валют, що стають орієнтиром для всіх суб'єктів національного валютного ринку.

У подальшому вивченні теми слід переходити до з'ясування механізму укладення та здійснення угод на валютному ринку. Під поняттям «валютна операція» розуміють угоду, пов'язану з переходом права власності на валютні цінності.

Що стосується видів валютних операцій, то залежно від курсів обміну валют та термінів поставки, виділяють касові та термінові (строкові) валютні угоди. Касові (готівкові) валютні операції в основному здійснюються на умовах спот (spot), що означає розрахунок у момент укладання угоди або не пізніше, ніж на другий робочий день після здійснення угоди за курсом, зафіксованим в момент її укладання. Такі угоди укладаються усно або з використанням автоматичного зв'язку, і їх метою є забезпечення валютою зовнішньоторговельних операцій та отримання банками курсового прибутку.

Під час строкових (форвардних) валютних операцій сторони домовляються про поставку обумовленої суми іноземної валюти через

певний строк після здійснення угоди за курсом, зафіксованим в момент її укладання. Найпоширенішим є строк від одного тижня до 6 місяців. Курс за форвардними угодами може бути як вищим, так і нижчим від курсу спот. Курси валют, обумовлені в даний час для обміну усіх валют пізніше, називаються строковими (форвардними). Їх не слід ототожнювати з майбутнім курсом спот. Курс спот - це той курс, який встановився на ринку на певну дату. Форвардний курс може бути вищим, нижчим або дорівнювати курсу спот на цю дату. Якщо він вищий, то різниця плюсова — премія (ажіо), а якщо нижчий, то різниця мінусова (дисконт).

У валютних котируваннях сам курс форвард, як правило, не вказується, а зазначається лише розмір премії чи дисконту, які додаються або віднімаються від курсу спот (наприклад, премія 0,0210 євро). Форвардні угоди укладаються для страхування капіталовкладень за кордоном від можливих збитків, для конверсії валюти в комерційних цілях, для отримання прибутку за рахунок курсової різниці.

Іншими різновидами термінових операцій, механізм яких слід уявити, є ф'ючерсні та опціонні операції. Ф'ючерсна операція являє собою це купівлю-продаж валюти за зафіксованими в момент укладання угоди цінами з виконанням операції через певний період. Основна їх особливість - це торгівля стандартними контрактами, в яких детально регламентовані всі умови — сума, термін, метод розрахунку тощо. В момент укладання угоди вноситься невелика сума - гарантійний депозит.

Об'єктом опціонних угод є право купити (опціон «кол») або продати (опціон «пут») валюту в майбутньому за курсом, зафіксованим у момент укладання угоди. Це є угода з незафіксованою датою поставки валюти. За придбання права купити або продати валюту платиться невелика премія. Якщо за період дії угоди опціон був не вигідний, тоді оплачена премія втрачається і валютна операція не здійснюється. Опціон вигідний, якщо курсові коливання вищі, ніж розмір премії.

Валютною угодою, яка поєднує готівкову і строкову операції, є *операція своп* (swap). Це валютна операція, що передбачає купівлю-продаж двох валют на умовах негайної поставки з одночасною контругодою на визначений строк з тими ж валютами. Під час операцій своп готівкова угода здійснюється за курсом спот, який у строковій контругоді коректується з урахуванням премії або дисконту залежно від руху валютного курсу. Клієнт економить на різниці між курсами продавця і покупця за готівковою угодою.

У подальшому вивченні теми варто розглянути розвиток валютного ринку України, який з часів її незалежності пройшов декілька етапів, а саме :

Перший етап — 1991-1994 роки — характеризувався впровадження національної грошової одиниці, появою українського валютного ринку, становленням регулюючих органів та формуванням законодавчої бази функціонування ринку. Початок цього періоду відмічався значними темпами девальвації національної валюти та наступною фіксацією її курсу зі створенням подвійного ринку.

Другий етап - 1995-1998 роки – характеризувався лібералізацією проведення валютних операцій, стабілізацією інфляційних процесів національної грошової одиниці і як наслідок стабілізацією валютного курсу; значною ревальвацією реального курсу гривні впродовж 1996-1997 років, яка створила підстави для девальвації гривні в 1998р; використанням НБУ ринкових інструментів регулювання валютного ринку. Кінець періоду характеризувався фінансовою кризою та значною девальвацією національної валюти, що висвітлює приховані проблеми та недосконалість механізму функціонування валютного ринку.

Третій етап –1999 – сьогодні – початок цього етапу розвитку валютного ринку характеризувався впровадженням нових правил функціонування ринку, які обмежили спекулятивні можливості банків та сприяли стабілізації ситуації на валютному ринку України та лібералізували діяльність ринку – Україна офіційно має плаваючий валютний курс. Також цей етап відмічається позитивними тенденціями розвитку ринку – зростанням обсягів ринку та поступовою ревальвацією національною валюти.

ТЕМА 7. МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС

З методологічної точки зору, вивчення даної теми, структурно-логічну схему якої представлено на рис. 7.1, доцільно розпочати із з'ясування сутності та особливостей системи міжнародних розрахунків. Як один з основних механізмів реалізації зовнішньоекономічних угод, обслуговуючи та опосередковуючи торговельні, некомерційні, кредитні та інвестиційні операції, міжнародні розрахунки являють собою систему регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між господарюючими суб'єктами різних країн та державами у зв'язку з економічними, політичними, науково-технічними та культурними відносинами між ними. Далі слід усвідомити основні характеристики, притаманні саме міжнародним розрахункам (на відміну від внутрішніх) як самостійній системі, що нерозривно пов'язана з рухом товарно-матеріальних та валютних цінностей на інтернаціональному рівні. До них відносяться: по-перше, регулювання міжнародних розрахунків нормами національного і міжнародного права та звичаями; по-друге, уніфікація системи міжнародних розрахунків, пов'язана з інтернаціоналізацією господарських зв'язків; по-третє, переважно документарний характер розрахунків, що здійснюються за міжнародними операціями; по-четверте, тісний зв'язок міжнародних платежів з функціонуванням валютних ринків та ін.

Поглиблене вивчення даної теми передбачає також розкриття системи факторів, які впливають на розвиток та ефективність міжнародних розрахунків. Серед них особливу увагу слід акцентувати на таких найважливіших як:

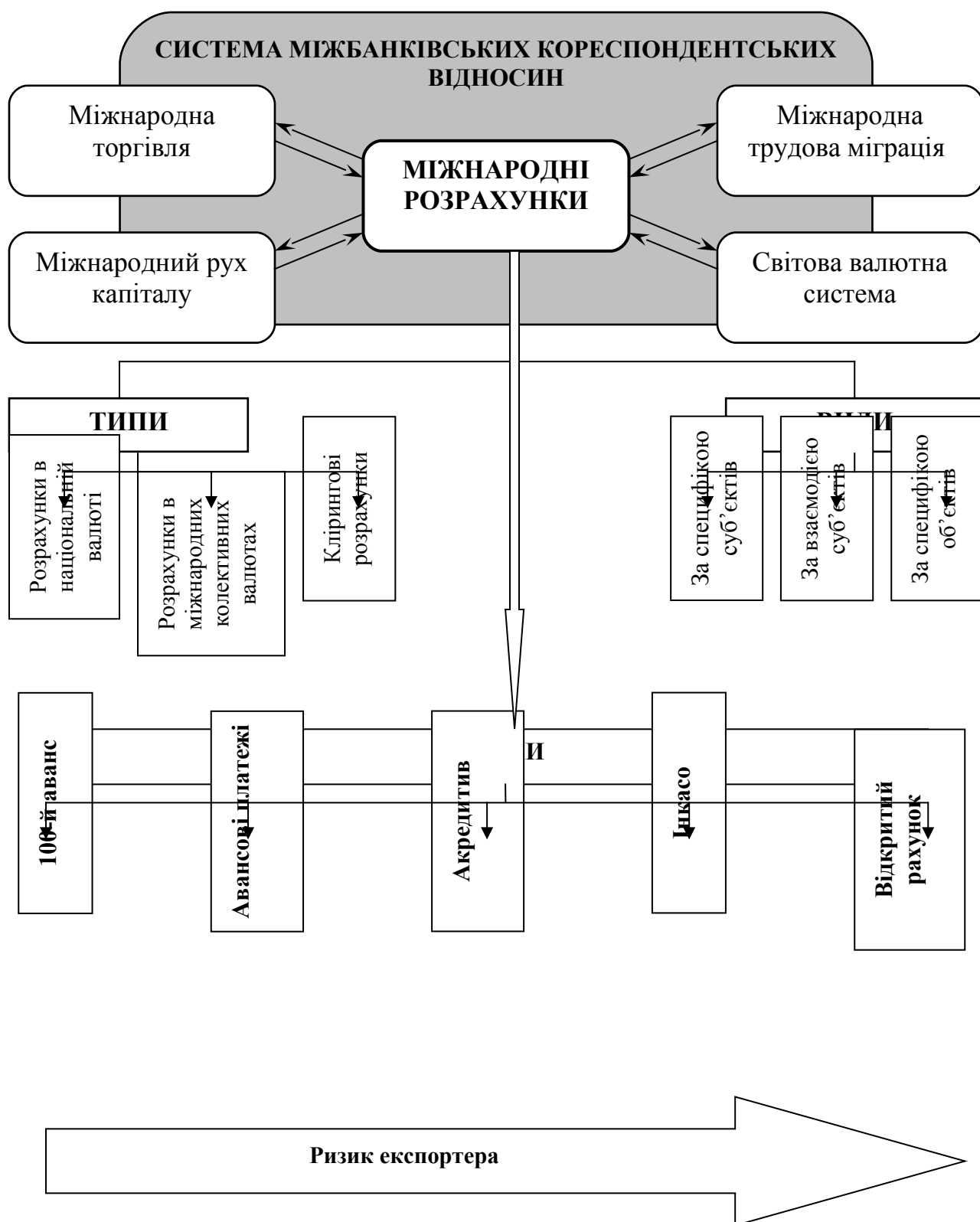

Рис. 7.1. Структурно-логічна схема теми 7.

Політичні та економічні відносини між країнами;

- Позиції країн на світових товарних і грошових ринках;
- Ступінь використання та ефективність державних заходів у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- Валютне законодавство;
- Міжнародні торговельні правила і звичаї;
- Стан платіжних балансів;
- Умови зовнішньоторговельних та кредитних контрактів та ін.

Щоб скласти повне уявлення про систему міжнародних розрахунків, необхідно ознайомитися з їх організаційними засадами, з'ясувавши роль банківської системи в організації міжнародних розрахунків. Адже саме банки, маючи практичний досвід роботи у сфері валютно-фінансових відносин, надають своїм клієнтам широкий спектр послуг: від консультування щодо вибору найбільш ефективних форм міжнародних розрахунків, складання платіжних умов зовнішньоторговельних контрактів до безпосереднього здійснення міжнародних розрахунків за контрактами, страхування ризиків, видачі банківських гарантій та ін. Превалююча частка розрахунків здійснюється у безготівковій формі шляхом записів на рахунках банків. Ступінь впливу останніх на міжнародні розрахунки залежить від масштабів зовнішньоекономічних зв'язків країни базування, обсягів використання її національної валюти, спеціалізації, фінансового стану, ділової репутації, мережі банків-кореспондентів тощо. Для проведення розрахунків банки використовують свої закордонні відділення і кореспондентські відносини з іноземними банками, які супроводжуються відкриттям кореспондентських рахунків.

Характеризуючи діяльність банків у сфері проведення міжнародних розрахунків, необхідно розкрити сутність системи міжбанківських кореспондентських відносин. У даному блоці доцільно спочатку дати визначення таким поняттям як: «платіжна угода», «кореспондентська угода» та «кореспондентський рахунок», потім назвати основні форми кореспондентських рахунків та охарактеризувати відмінності між рахунками типу «лоро» та «ностро».

Після розкриття сутності, факторів та організаційних засад міжнародних розрахунків слід переходити до засвоєння їх типів і видів. Що стосується типів, то міжнародні розрахунки можуть здійснюватися у національній валюті (за торговельними, кредитними і платіжними угодами між країнами), у міжнародних колективних валютах (за торговельними, кредитними і платіжними угодами в межах інтеграційних угруповань) та клірингові розрахунки (за міжнародними платіжними угодами клірингового типу).

Класифікація ж видів міжнародних розрахунків більш широка і здійснюється за різними ознаками. За специфікою суб'єктів виділяють міжнародні розрахунки між конкретними контрагентами, між банками, між контрагентом і банком, між державою і банком. Щодо об'єктів, то виокремлюються міжнародні розрахунки за торговельними, інвестиційними

та некомерційними операціями. За взаємодією суб'єктів розрахунки можуть проводитися напряму та через посередників, а що стосується їх умов, то вони можуть бути готівковими та з наданням кредиту.

Розглядаючи види міжнародних розрахунків, важливо усвідомити той факт, що розрахунки напряму не означають безпосереднього регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями між суб'єктами господарської діяльності різних країн, минаючи банківську систему. Це розрахунки, при яких банки, що обслуговують своїх клієнтів, встановили кореспондентські відносини і мають відкриті кореспондентські рахунки. На противагу, розрахунки через посередників означають залучення до розрахункового процесу будь-якого третього банку (як правило, першокласного), з яким встановлено кореспондентські відносини банків клієнтів.

Крім того, не слід ототожнювати і готівкові розрахунки з розрахунками готівковими коштами (банкнотами), оскільки під поняттям «готівкові платежі» у міжнародній практиці розуміють оплату експортних товарів після їх передачі (відвантаження) покупцю або платіж проти документів, що підтверджують відвантаження товару згідно умов контракту. У такому випадку готівкові платежі застосовуються на противагу авансовому і кредитному способу платежу, коли покупець оплачує суму, обумовлену у контракті, після поставки товару. Тоді кредит надається не на всю суму контракту, а на 80-85%, решту ж покупець оплачує авансом, що дозволяє продавцю покрити свої витрати у випадку невиконання покупцем зобов'язань по контракту.

Кожен, хто вивчає міжнародні розрахунки, повинен знати основні їх форми, особливості та механізми проведення, етапи розрахунків, переваги та недоліки, а також вміти дати їх порівняльну оцінку з точки зору вигідності для учасників зовнішньоекономічних операцій. Якщо розглядати основні форми розрахунків, які застосовуються сьогодні у міжнародній практиці, то їх розподіл за критерієм зростання ризику експортера матиме наступний вигляд: 100-й аванс, авансові платежі, акредитив, інкасо, відкритий рахунок. Крім того, здійснюються розрахунки з використанням чеків і векселів.

У міжнародній практиці розрахунків авансові платежі є найбільш вигідною формою для експортера. Під авансом розуміють грошову суму або майнову цінність, яка передається покупцем продавцеві до відвантаження товару в рахунок виконання зобов'язань за контрактом. Слід розрізняти грошову і товарну форми авансу. Товарна форма передбачає передання імпортером експортеру сировинних матеріалів або комплектувальних, необхідних для виготовлення замовленого обладнання. Грошова форма авансу передбачає сплату покупцем узгодженої за контрактом суми в рахунок належних за договором платежів до відвантаження товару (надання послуги), а іноді навіть до початку виконання контракту. До очевидних недоліків цієї форми розрахунків належить комплексний ризик імпортера, пов'язаний як з можливістю неотримання чи несвоєчасного отримання

товару імпортером, так поставкою товару іншої якості чи специфікації.

Наступною формою розрахунків, механізм якої необхідно уявити, є акредитив. Розкриваючи його особливості, необхідно, передусім, дати визначення цьому поняттю, яке кваліфікується як угода, згідно якої банк за проханням клієнта зобов'язується оплатити документи третій особі (на користь якої відкрито акредитив) або доручає іншому банку здійснити за рахунок спеціально заброньованих коштів оплату товарно-транспортних документів за відвантажений товар або надані послуги.

На сьогодні до 80% платежів у світовій торгівлі здійснюється за допомогою акредитива. Це пов'язано з тим, що з усіх форм міжнародних розрахунків документарний акредитив є найменш ризикованим та найбільш дієвим інструментом забезпечення платежів. У ділових зв'язках з партнерами з тих країн, де держави контролюють зовнішню торгівлю, застосування акредитива в багатьох випадках є, навіть, необхідною умовою для здійснення експортно-імпортних операцій.

Щоб скласти повне уявлення про акредитивну форму розрахунків, студентам необхідно уявити і основні фази її проведення. На першому етапі імпортер та експортер домовляються про здійснення платежу через акредитив. На другому етапі іноземний покупець дає розпорядження своєму банку (емітенту) відкрити на користь продавця акредитив на визначених умовах. На третьому етапі банк покупця домовляється з банком продавця про надання експортеру грошей після пред'явлення ним транспортних документів. Наступним кроком є відвантаження експортером товару покупцю і передача вантажних документів в обслуговуючий його банк, який негайно переказує гроші на рахунок продавця. І нарешті, на завершальній стадії акредитиву банк експортера направляє документи в банк покупця, котрий передає їх покупцю.

У подальшому вивченні акредитивної форми розрахунків слід переходити до аналізу його форм, зосередивши основну увагу на з'ясуванні особливостей проведення таких основних з них як відкличний та безвідкличний, непідтверджений та підтверджений, покритий та непокритий акредитиви.

Наступним кроком у вивченні змісту теми є з'ясування характеру інкасової форми розрахунків у міжнародній практиці. Під інкасо розуміють банківську операцію, за допомогою якої банк за дорученням клієнта одержує на підставі розрахункових документів належні клієнту гроші від підприємств, організацій, установ за відвантажені на їх адресу товарно-матеріальні цінності або надані послуги і зараховує ці кошти на рахунок клієнта-експортера у себе в банку.

Розрахунки у формі інкасо здійснюються наступним чином: 1) сторони укладають контракт, в якому обумовлюють, через які банки буде проведено розрахунок; 2) експортер згідно умов контракту здійснює відвантаження товару, оформляє документи і передає їх у свій банк, доручаючи йому здійснення інкасової операції; 3) банк експортера (банк-ремітент) надсилає

документи разом з дорученням банку-кореспонденту в країні імпортера; 4) банк покупця (інкасуєчий банк) передає документи покупцеві для вирішення питання про їх акцепт; 4) банк імпортера отримує платіж від імпортера; 5) інкасуєчий банк переказує кошти банку-ремітенту; 6) отримавши переказ, банк-ремітент зараховує кошти на рахунок експортера.

При розгляді інкасо не слід обмежуватися лише визначенням його поняття та розкриттям механізму проведення, важливо акцентувати увагу на основній відмінності інкасової форми розрахунків від акредитивної, яка полягає в тому, що при документарному інкасо банки не беруть на себе зобов'язання здійснити платіж. Їх відповідальність, таким чином, зводиться здебільшого до переказування і вручення документів проти сплати чи акцепту, але без власного зобов'язання здійснити платіж, якщо покупець не виконає або не зможе виконати своїх зобов'язань по інкасо. Крім того, завдяки меншій формальній строгості ця послуга пов'язана з меншими витратами і є більш гнучкою. Оскільки при документарному інкасо продавець до моменту відвантаження товару ще не може бути впевнений у тому, що покупець дійсно зробить платіж, документарне інкасо підходить для здійснення платежів у випадках, коли продавець повністю довіряє покупцеві і впевнений, що останній оплатить відвантажені товари і надані послуги; коли політичні, економічні та правові умови в країні покупця є стабільними; коли країна-отримувач не має імпортних обмежень та ін.

Аналогічно як при з'ясуванні особливостей акредитивної форми розрахунків, далі необхідно виокремити та проаналізувати існуючі у міжнародній практиці форми інкасо, до яких відносяться: просте, документарне, телеграфне інкасо, інкасо з негайною оплатою.

Що стосується розрахунків по відкритому рахунку, то дана форма передбачає здійснення імпортером періодичних платежів в установлені терміни з кінцевим їх регулюванням із застосуванням інших форм розрахунків. Порядок погашення заборгованості за відкритим рахунком залежить від угоди між контрагентами. При регулярних поставках сторони можуть домовитися, що розрахунки між ними здійснюватимуться не за кожною партією окремо, а у відповідні терміни – зазвичай в кінці місяця або кварталу. Якщо поставки товарів взаємні, то можливий залік на відкритий рахунок. Платіж на відкритий рахунок – найризикованіша для експортера форма розрахунків, оскільки у нього немає ніяких гарантій, що покупець врегулює свою заборгованість в обумовлений термін. Після того, як всі права на товар перейшли до покупця разом з товаророзпорядчими документами, постачальнику залишається лише покладатися на платоспроможність і розрахункову дисципліну покупця.

Логіка подальшого вивчення змісту даної теми передбачає і з'ясування особливостей міжнародних розрахунків з використанням чеків і векселів, зважаючи на їх значне поширення у сучасній діловій практиці та можливостей використання як самостійних засобів платежу, так і в поєднанні з іншими формами міжнародних розрахунків. У даному блоці необхідно дати

визначення понять «чек» і «вексель», навести їх класифікацію та розкрити основні переваги порівняно з класичними формами розрахунків, про які мова йшла вище.

Чек кваліфікують як безумовну пропозицію чекодавця платнику здійснити платіж вказаної суми чекодержателеві готівкою чи перерахуванням грошей на рахунок власника чека у банку. Що стосується основних видів чеків, то вони можуть бути іменними (на користь певної особи); ордерними (на користь певної особи за її наказом); на пред'явника (виписується пред'явникові і може передаватися іншій особі як з індосаментом і без нього); банківськими (виписаний одним банком на свого кореспондента); фірмовими (виписується фірмою на одержувача).

Що стосується векселя, то під ним розуміють цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Основними видами векселів, які застосовуються на сьогодні у практичній діяльності суб'єктів господарювання, є прості і переказні векселі (трати).

У міжнародних розрахунках використовуються саме перевідні векселі, які виставляються експортером на імпортера, і являють собою документ, який складений в установленій формі і містить наказ експортера імпортеру оплатити в установлений термін певної суми грошей названій у векселі третій особі. Акцептовані банками трати легко перетворюються у готівку шляхом їх обліку. При розрахунках з використанням векселя експортер передає трату і товарні документи на інкасо своєму банку, який і отримує валюту з імпортера. У такому випадку імпортер стає власником цих документів лише після оплати або акцепту трати.

Наступний блок питань даної теми стосується платіжного балансу, як статистичного звіту, у якому в систематизованому вигляді наводяться підсумкові дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за певний період часу. Платіжний баланс є одним з ключових понять міжнародної економіки, оскільки він узагальнює, а тому дозволяє не лише аналізувати взаємовідносини країни з зовнішнім світом, але і виявити макроекономічні проблеми, що стоять перед урядом, а саме:

- по-перше, за допомогою записів результатів обмінної діяльності між країнами можна зробити висновок про стабільність системи плаваючих курсів, оскільки платіжний баланс допомагає виявити обсяги національної валюти у резидентів та нерезидентів;
- по-друге, платіжний баланс дозволяє визначити обсяги нагромадження національної валюти в іноземців, а тому дає змогу вирішити питання про доцільність чи недоцільність підтримування фіксованого курсу валюти;
- по-третє, рахунки платіжного балансу надають інформацію щодо обсягів заборгованості, виплати процентів і платежів з основної суми боргу і можливостей країни заробити валюту для майбутніх

платежів.

Для правильного розуміння й аналізу платіжного балансу необхідно, насамперед, уяснити та прокоментувати основні принципи його побудови:

- охоплення всіх зовнішньоекономічних операцій країни за певний період (місяць, квартал, рік);
- використання системи подвійного запису;
- визначення економічної території країни;
- визначення поняття «резидент-нерезидент»;
- розрахунок ринкових цін;
- визначення розрахункової одиниці;
- фіксація моменту укладення угоди;
- відбір джерел інформації.

У подальшому вивченні теми необхідно з'ясувати основні розділи, які формують платіжний баланс країни, та міжнародні операції, що обліковуються по кожному розділу. Найпростіший платіжний баланс країни складається з торговельного балансу (який відображає співвідношення між експортом та імпортом товарів держави); балансу послуг і некомерційних операцій (який включає платежі і надходження за різними видами послуг: транспортні перевезення, міжнародний туризм, обмін науково-технічним і виробничим досвідом, різні види зв'язку та ін., а також односторонні державні та приватні перекази); та балансу руху капіталів і кредитів (відображає експорт та імпорт прямих і портфельних інвестицій). Крім того, існує ще така стаття, як «Помилки і пропуски», в яку включено дані статистичної погрішності і неврахованих операцій.

Разом з тим, існують і інші методики складання платіжних балансів. На сьогодні найбільш відома класифікація статей платіжного балансу, яка використовується Міжнародним валютним фондом, який розробив міжнародний стандарт під назвою «Керівництво з платіжного балансу», що періодично публікується цією організацією. Затверджена МВФ система класифікацій статей платіжного балансу використовується всіма країнами-членами Фонду в якості базису національних методів класифікації і передбачає наявність двох великих розділів: балансу поточних операцій та балансу руху капіталу і фінансових ресурсів. МВФ публікує платіжні баланси за двома схемами: агрегований і більш детальний.

На практиці структура агрегованого платіжного балансу, складеного за методикою МВФ має наступний вигляд:

1. Баланс поточних операцій.
2. Прямі інвестиції та інший довгостроковий капітал.
3. Короткостроковий капітал.
4. Помилки і пропуски.
5. Надзвичайне фінансування.
6. Зобов'язання, що утворюють валютні резерви іноземних офіційних органів.
7. Резерви.

З метою більш глибокого осмислення структури платіжного балансу необхідно акцентувати увагу на тому факті, що, незважаючи на уніфікацію та стандартизацію методик складання даного фінансового звіту, платіжні баланси промислово розвинутих країн і країн, що розвиваються, суттєво відрізняються, а тому існує нагальна потреба у з'ясуванні факторів, які впливають на стан платіжного балансу тієї чи іншої країни. Серед них найістотнішими є наступні:

- нерівномірність соціально-економічного розвитку країн та міжнародна конкуренція;
- циклічні коливання економіки;
- рівні процентних ставок;
- обсяги державних військових витрат;
- посилення міжнародної фінансової взаємозалежності країн;
- Структурні зміни у сфері міжнародної торгівлі;
- валютно-фінансові чинники;
- інфляційні коливання та ін.

І на завершення теми необхідно розкрити особливості складання платіжного балансу України, зокрема акцентувати увагу на таких аспектах: структура, методологія формування статей та інформаційна база.

Так, до 1993р. статистика міжнародних операцій України була представлена лише торговельним балансом, балансом фінансових ресурсів та валютним планом країни. Пізніше, Постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 17 вересня 1993р. на Національний банк України було покладено відповідальність за складання узагальненого платіжного балансу України., а також було розроблено Концепцію побудови банківської та грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу, затвердженій Постановою Правління Національного банку України №101 від 20.05.1994р.

Як зазначено у Концепції, розробка і складання платіжного балансу базуються на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації. За формою складання платіжний баланс України визначається як зведений статистичний звіт (за певний період часу) про здійснення міжнародних операцій українських резидентів з резидентами інших країн світу.

Що стосується інформаційної бази платіжного балансу України, то вона не відрізняється від інших держав і її становлять такі джерела:

- дані банківської системи про надходження платежів з-за кордону і здійснення платежів за кордон (фінансові операції з нерезидентами);
- інформація про пересування товарних потоків через митний кордон України;
- статистична звітність експортерів та імпортерів продукції, інвесторів, та одержувачів іноземних інвестицій тощо.

МВФ отримує платіжний баланс України з 1994р., а з квітня 1996р. щоквартально видається збірник «Платіжний баланс України», в якому

публікуються дані платіжного балансу країни, аналітичні матеріали щодо розвитку зовнішнього сектора економіки та впливу поточної економічної політики на його стан.

ТЕМА 8. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

З методологічної точки зору при вивченні даної теми, структурно-логічну схему якої представлено на рис. 8.1., необхідно, насамперед, визначити сутність та місце поняття «міжнародна економічна інтеграція» в системі міжнародних інтеграційних процесів, які охопили в останні десятиріччя різні регіони світу. Як основна складова інтеграційних зв'язків, міждержавна інтеграція в економічній сфері являє собою, з одного боку, об'єктивний процес зближення і поступового об'єднання національних економічних систем на основі інтернаціоналізації господарського життя, а, з другого, - сучасний найвищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, що охоплює всі форми взаємодії господарюючих суб'єктів країн-членів інтеграційного союзу, який реалізує спільну міжнародну економічну політику.

Далі слід розкрити історичні передумови та причини зародження перших інтеграційних об'єднань, а також навести приклади їх заснування та еволюції розвитку, показати їх наслідки для країн-учасниць (ЄАВТ, ЄОВС, Євроатом). Поглиблене вивчення даної теми передбачає з'ясування системи факторів розвитку міжнародної економічної інтеграції, серед яких найважливішими є:

- поглиблення міжнародного поділу праці та зростання інтернаціоналізації економіки;
- посилення міжнародної конкуренції;
- регіоналізація і глобалізація;
- науково-технічна революція;
- гуманітарні чинники та ін.

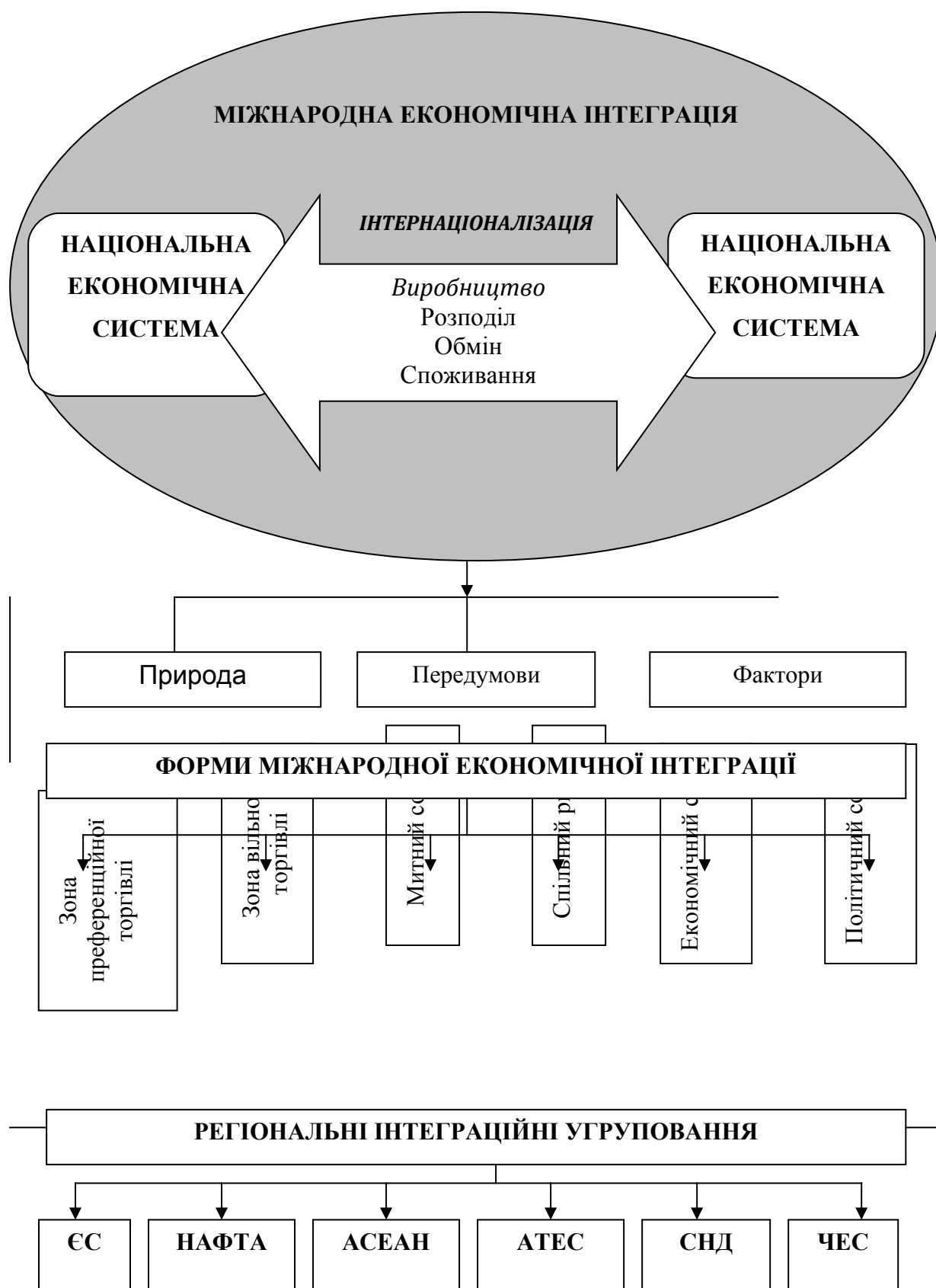

Рис. 8.1. Структурно-логічна схема теми 8.

Оцінюючи нинішню світову карту інтеграційних угод і об'єднань (яких налічується понад 85), доцільно спочатку визначити рівні сформованості найголовніших з них, виділити характерні ознаки кожної з існуючих форм, дослідивши, таким чином, еволюцію та рушійні сили становлення і розвитку інтеграційних угруповань.

Що стосується форм міжнародної інтеграції, то вони еволюціонують від зони преференційної торгівлі, зони вільної торгівлі та митного союзу (котрі охоплюють інтернаціоналізацію лише сфери обміну) до спільного ринку, економічного та політичного союзів (коли вже інтернаціоналізуються сфери інвестиційної, виробничої та комерційної діяльності) (таблиця 8.1.)

Таблиця 8.1.

Форми міжнародної економічної інтеграції

Форми міжнародної економічної інтеграції	Ключові характеристики					
	Зниження внутрішніх тарифів	Усунення внутрішніх тарифів	Спільний зовнішній тариф	Вільний рух капіталів та робочої сили	Гармонізація економічної політики	Політична інтеграція
Зона преференційної торгівлі						
Зона (асоціація) вільної торгівлі						
Митний союз						
Спільний ринок						
Економічний союз						
Політичний союз						

Зароджуючись на регіональній основі, інтеграційні союзи не замикаються у власному економічному просторі, а активно взаємодіють між собою, формуючи контури майбутньої глобальної моделі світового економічного порядку. Глобалізація надає інтеграційним процесам загальносвітового характеру; кожна країна взаємодіє з іншими не тільки безпосередньо (наприклад, через зовнішню торгівлю), але й опосередковано, - шляхом включення до світового ринку, світової валютної системи, до системи міжнародних організацій глобального типу.

Наступним кроком у вивченні змісту теми є комплексний аналіз

діяльності основних інтеграційних блоків, що діють у світі. Слід розпочати з найбільш розвинутого і потужного угруповання – Європейського Союзу (ЄС), з'ясувавши причини появи подібного союзу саме в Західній Європі в післявоєнний період, акцентувавши увагу на:

- етапах створення союзу;
- системі управління;
- ефективності його діяльності;
- ролі у світовій економіці і конкуренції;
- перспективах розвитку та географічного розширення.

Характеризуючи накопичений потенціал Європейського Союзу, слід виділити найголовніші його досягнення упродовж останніх років, а саме:

- створення єдиної валютної системи і введення спільної для більшості країн-учасниць грошової одиниці (євро);
- проведення скоординованої соціальної, регіональної та аграрної політики;
- забезпечення конвергенції соціально-економічного розвитку та високих соціальних стандартів життя населення;
- розширення кількісного складу учасників блоку (до 25 країн).

На долю ЄС¹ з обсягом споживчого ринку понад 500 млн. чол. на сьогодні припадає понад 25% світового ВВП і більше 45% світового експорту.

Відмінною особливістю даного інтеграційного союзу є не тільки високий рівень інтернаціоналізації на мікро-, меза, макро- та метарівнях, але і ефективне функціонування наднаціональних спільних інституцій у вигляді законодавчих, виконавчих та судових органів.

Слід далі звернути увагу на те, що у процесі поглиблення західноєвропейської інтеграції виявляються внутрішні і зовнішні суперечності, пов'язані з нерівномірністю господарського розвитку та диспропорціями економічної структури за територією. Різниці в наявності та стані ресурсного потенціалу, структурі, темпах та рівнях економічного розвитку привели до появи в межах ЄС двох груп країн — економічно сильних (Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія) і економічно відносно слабких (Ірландія, Іспанія, Португалія, Греція). Найбільші диспропорції в межах національних економік притаманні Італії (високорозвинена північ і менш розвинений південь), Великій Британії (відносна економічна відсталість Північної Ірландії та Уельсу), Франції, Іспанії, Португалії. Наявні диспропорції формують нерівномірність економічного розвитку Західної Європи в цілому. Існує поділ на багату Північ та бідний Південь (Греція, Португалія, більша частина Іспанії, Італія). У бідних районах найвищий рівень інфляції і безробіття, наявні аграрні проблеми. Ці процеси пов'язані з політикою, спрямованою на поступове розширення складу ЄС, особливо з

¹ Німеччина, Великобританія, Франція, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Данія, Ірландія, Іспанія, Португалія, Греція, Австрія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія.

прийняттям в ЄС Ірландії, Греції, Іспанії, Португалії. В перспективі нерівномірність може посилюватися за рахунок прийняття у 2004 році до Союзу десяти нових східноєвропейських та центральноєвропейських країн.

Вступ до ЄС вимагає від країн-претендентів приєднатися проведення ряду глибоких економічних і політичних заходів, спрямованих на адаптації їхніх господарств до чинних умов європейської економіки. Програма "Агенда 2000", розроблена Комісією ЄС, визначила країни, які найбільше відповідають вимогам кандидатів вступу до ЄС з точки зору адаптованості їхньої економіки згідно з умовами ЄС.

Нові країни-члени ЄС: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія. Після їх прийняття ЄС буде сприяти вирівнюванню економічних дисбалансів, що мають місце у цих країнах, здійснюватиме реформування у них фінансової сфери. Україна віднесена до третьої групи країн, які вважаються потенційними претендентами на членство в ЄС, але це її віддалена мета.

Враховуючи загальносвітовий характер інтеграційних процесів, доречно приділити увагу іншим крупним інтеграційним об'єднанням та провести порівняльний аналіз ефективності їх діяльності, виділивши специфічні риси та ознаки кожного з цих угруповань.

Так, на території Північної Америки з 1994 року діє Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА) між США, Канадою та Мексикою. Незважаючи на те, що ступінь взаємодії та інтегрованості північноамериканської економіки в загальному ще не досяг рівня західноєвропейського, проте в окремих сферах (передусім в торгівлі та інвестуванні) спостерігається в останні роки висока динаміка. Упродовж 90-х років біля 85% канадського експорту реалізовувалося на ринку США, в свою чергу, 75% іноземних інвестицій в Канаді – американські. Що стосується Мексики, то частка США в її експорті складає понад 75%, а в імпорті – 65%.

Не слід обмежуватися аналізом характеру та особливостей функціонування НАФТА на сучасному етапі, але й спробувати спрогнозувати її подальший розвиток. Існуючі тенденції свідчать, що стратегічною ціллю даного блоку на чолі з США є експансіоністські устремління через Центральну в Латинську Америку.

Наприкінці ХХ ст. спостерігається посилення інтеграційних процесів у Азіатсько-тихоокеанському регіоні (АТР). Випередження інших регіонів світу з темпів зростання, в тому числі в технічно передових галузях, поряд зі стрімким посиленням міжнародної конкурентоспроможності значної групи країн АТР дає підставу розглянути наскільки міжнародна економічна інтеграція сприяла економічному розвитку країн регіону. В АТР склався "азіатський чотирикутник": Японія – Китай – НІК – АСЕАН.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) утворена в 1967 р. і об'єднує майже всі країни Південно-Східної Азії з населенням, що перевищує 480 млн. чол. і сукупним ВВП в обсязі 630 млрд. дол.

Завдання перетворення АСЕАН в один із світових політичних і

економічних центрів багатополюсного світу стимулювало це регіональне угруповання країн активно вирішувати ряд надзвичайно важливих питань. До них належать: формування зони вільної торгівлі і зони інвестицій, введення єдиної валюти і створення розгорнутої економічної інфраструктури, формування спеціальної структури управління.

Валютно-фінансова криза, що охопила Південно-Східну Азію у 1997 р. мала серйозні негативні політико-економічні наслідки для країн цього регіону стала іспитом рішучості «десятки» продовжити політику економічної інтеграції. Більшості країн Асоціації вдалося перебороти негативні тенденції і уже в 1999 р. було досягнуто економічне зростання близько 6 %.

Згідно довгострокової програми розвитку, розробленої експертною групою, що складається з провідних політиків і вчених, воєначальників і бізнесменів, передбачається досягнення рівня інтеграції ще більш високого, ніж у Європейському Союзі – повного об'єднання державної банківської сфери, об'єднання збройних сил і поліції, зовнішньополітичних і науково-технологічних відомств і т.п.

Особливо слід виділити організацію Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), створену у 1989 р. у складі 18 держав цього регіону. У 1997 р. було прийнято рішення про прийняття до складу організації Росії, В'єтнаму та Перу. В 1998 р. Росія приєдналася до АТЕС, яка зараз об'єднує 21 країну та територію. Це Австралія, Бруней, В'єнам, Гонконг, Індонезія, Канада, КНР, Республіка Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі та Японія. Поки що не прийняті до АТЕС (хоча й подали заявки) Індія, Камбоджа, Макао, Монголія, Пакистан, Панама та Шрі-Ланка. Їх вступ може відбутися не раніше 2007 р. відповідно до прийнятого десятирічного мораторію на подальше розширення організації. На долю АТЕС припадає близько половини світового ВВП і світового експорту.

За своїм характером, цілями, концепцією, навіть за складом учасників АТЕС виглядає як нетипове для сучасності регіональне угруповання. Вперше економічне об'єднання створили держави, що дуже відрізняються за умовами та рівнями економічного розвитку, за структурою економіки, культури, релігії, національного менталітету, історичними та політичними традиціями. До того ж промислове розвинені країни і країни, що розвиваються, виступають у цьому об'єднанні як партнери.

З більшою чи меншою мірою інтенсивності інтеграційні процеси відбуваються і в інших регіонах світу. Зокрема, в Латинській Америці вони почали активно розвиватися у 50-60-х роках ХХ ст., автори цієї ідеї вбачали в регіональній інтеграції потужний фактор, за допомогою якого можна вирішити цілий ряд проблем. Насамперед, за рахунок регіонального заміщення імпорту зменшити залежність від промислово розвинених країн, розширити ринковий простір, залучити нові інвестиції, в т.ч. з боку тих, здійснити проекти по індустріалізації країн регіону та інші. Серед майже 20 зареєстрованих об'єднань на сьогодні в Латинській Америці найбільш

ефективно діючими є такі блоки:

- Латиноамериканська інтеграція (Андська група, Лаплатська група, Амазонський пакт);
- ЛАЄС (загальноконтинентальна організація);
- Карибський спільний ринок (КАРІКОМ);
- Спільний ринок країн Південної Америки (МЕРКОСУР);
- Південноамериканська зона вільної торгівлі (САФТА).

Особливістю всіх латиноамериканських угруповань є добре налагоджена інституційна структура.

В останні два-три десятиріччя з'являється зацікавленість до регіональної інтеграції в арабському світі, яка раніше диктувалась в основному політичними причинами, а зараз її базою виступає економічна доцільність. З 1981 року активно функціонує Рада зі співробітництва арабських країн Перської затоки, до складу якої входять Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Бахрейн, Об'єднані Арабські Емірати і Оман. Головною метою цього об'єднання є проведення спільної політики з видобування і експорту нафти.

У 1998 р. 18 країн із 92, що входять до Ліги арабських країн створили Арабську зону вільної торгівлі (АФТА), де практично ліквідовані торгові бар'єри.

Розвиток світових інтеграційних процесів слід розглядати, насамперед, через призму національних інтересів України та перспектив співробітництва нашої держави з конкретними інтеграційними об'єднаннями або безпосередньої її участі в діяльності окремих із них.

Тому доцільно з'ясувати об'єктивні передумови та потреби інтеграційних устремлінь України, а також визначити і обґрунтувати пріоритети у цій сфері. Як самостійний суб'єкт МЄВ з 1991 року, наша держава співпрацює з багатьма країнами світу в першу чергу на двосторонній основі, але не стоїть також осторонь від інтеграційних процесів, намагаючись їх ув'язати з потребами внутрішнього розвитку.

Одним із стратегічних напрямків зовнішньоекономічної діяльності України є її участь в діяльності утвореної після розподілу СРСР Співдружності Незалежних Держав (СНД) на правах асоційованого члена. Через механізм багатостороннього співробітництва в рамках СНД частково були відновлені розірвані міжреспубліканські торговельні і коопераційні зв'язки, цивілізовано вирішено багато гуманітарних та військових питань, хоча у відносинах між учасниками Співдружності є серйозні суперечності, які полягають у відсутності збігу поточних та довгострокових інтересів, у домінуванні Росії у спільних керівних структурах та ін.

На основі конкретних статистичних матеріалів варто проаналізувати, які економічні вигоди отримала Україна за період перебування у складі СНД і які негативні наслідки для неї виявились за цей час.

Досить важливим моментом є з'ясування причин, які гальмують економічну інтеграцію в рамках СНД і чому виникла потреба в утворенні нової організації – Спільного Економічного Простору в рамках СНД у складі

України, Росії, Казахстану і Білорусії. Співставивши аргументи за і проти створення нової міждержавної структури потрібно довести переваги її організації і описати механізм функціонування.

Проблематичним, у зв'язку з входженням України в СЕП, є питання її майбутньої участі в Європейському Союзу. Чому ці два інтеграційні сектори на сьогодні є несумісними і якому із них Україна повинна надати пріоритет?

Ще одним міждержавним об'єднанням, до діяльності якого залучається Україна, є Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), яка була створена в 1992 р. у складі таких країн: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина і Україна. Метою діяльності цієї організації є заохочення розвитку співпраці в тих галузях, які представляють взаємний інтерес, а також об'єднання зусиль країн для створення і підтримання в цьому регіоні економічної стабільності.

До найбільш перспективних сфер співробітництва країни-учасниці об'єднання відносять: транспорт і комунікації; інформатика; обмін економічною та комерційною інформацією; стандартизація та сертифікація продукції; енергетика; видобуток та обробка мінеральних сировинних матеріалів; туризм; сільське господарство; ветеринарний та санітарний захист; охорона здоров'я і фармацевтика; наука і технологія. Слід звернути увагу на ефективність діяльності ОЧЕС та спільні органи, які діють в рамках організації (Рада ОЧЕС, Парламентська асамблея, Чорноморський інвестиційний банк та ін.).

Враховуючи, що Україна – одна із найбільших європейських держав, то для неї особливо важливою є інтеграція саме з країнами Європи і, в першу чергу, з країнами-членами Європейського Союзу. В цілому Європа готова до співробітництва: Україна становить стратегічний інтерес для ЄС. Хоча робляться застереження, що реалізація прагнень України інтегруватися в Європейський економічний простір можлива за умов розв'язання нею своїх економічних і внутрішньополітичних проблем. З метою перевезення відносин України з ЄС на постійну і правову основу в 1994 р. була підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (УПС).

За останні роки Україна поступово формувала і уточнювала свою стратегію вступу в перспективі у Європейський Союз. Однак на підготовчому етапі та довгому шляху у напрямі інтеграції до ЄС попереду чекає велика робота зі структурної перебудови економіки, реформування власності, здійснення макроекономічної стабілізації, форсуванню економічного росту. Необхідно досягти тих високих макроекономічних стандартів, які склались в економіці країн Західної Європи. Якщо говорити про Україну, то вона сьогодні за багатьма макроекономічними показниками стоїть набагато нижче того, що вимагається за "критеріями конвергенції".

Таким чином, перспектива інтеграції України у ЄС залежить значною мірою від вирішення ряду економічних проблем. Тільки в результаті успішного здійснення ринкових реформ і досягнення високого рівня розвитку економіки Україна може претендувати на членство у

Європейському Союзу.

Розвиток відносин з Європейським Союзом у довгостроковій перспективі має залишатися одним із пріоритетів зовнішньоекономічної політики України, яку вона буде проводити з врахуванням нової Концепції ЄС, прийнятої у березні 2003 року «Ширше Європа: сусідство».

Основні зусилля мають спрямовуватися на:

- інтеграцію господарства України у загальноєвропейський економічний простір шляхом розширення доступу українських товарів на європейські ринки, ліквідацію технічних бар'єрів у торгівлі та поглиблення виробничої кооперації;
 - підтримку вітчизняних товаровиробників і вдосконалення міжнародно-правового механізму захисту їх інтересів;
- гармонізацію економічного законодавства у відповідності до стандартів ЄС і ГАТТ/СОТ та формування економічних і правових передумов для створення зони вільної торгівлі Україна -ЄС.

ТЕМА 9. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Однією з основних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації (рис. 9.1.), які справляють суттєвий вплив на систему міжнародних економічних відносин, трансформують напрями і визначають тенденції розвитку національних економік.

Під глобалізацією світового господарства розуміють процес посилення взаємозв'язку національних економік країн світу, що знаходить своє вираження в утворенні світового ринку товарів і послуг, фінансів; становленні глобального інформаційного простору, перетворенні знання в основний елемент суспільного багатства, виході бізнесу за національні кордони через формування ТНК, впровадженні і домінуванні в повсякденній практиці міжнародних відносин і внутрішньополітичного життя народів принципово нових і універсальних ліберально-демократичних цінностей тощо.

Виникає питання: чим обумовлена глобалізація? Причини формування глобалізаційних процесів в наступному:

- процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;
- науково-технічний прогрес: поява інформаційних технологій, які корінним чином змінюють всю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції);
- загострення проблем, що є загальними для всіх людей і країн світу та є важливими з точки зору збереження та розвитку людської цивілізації.

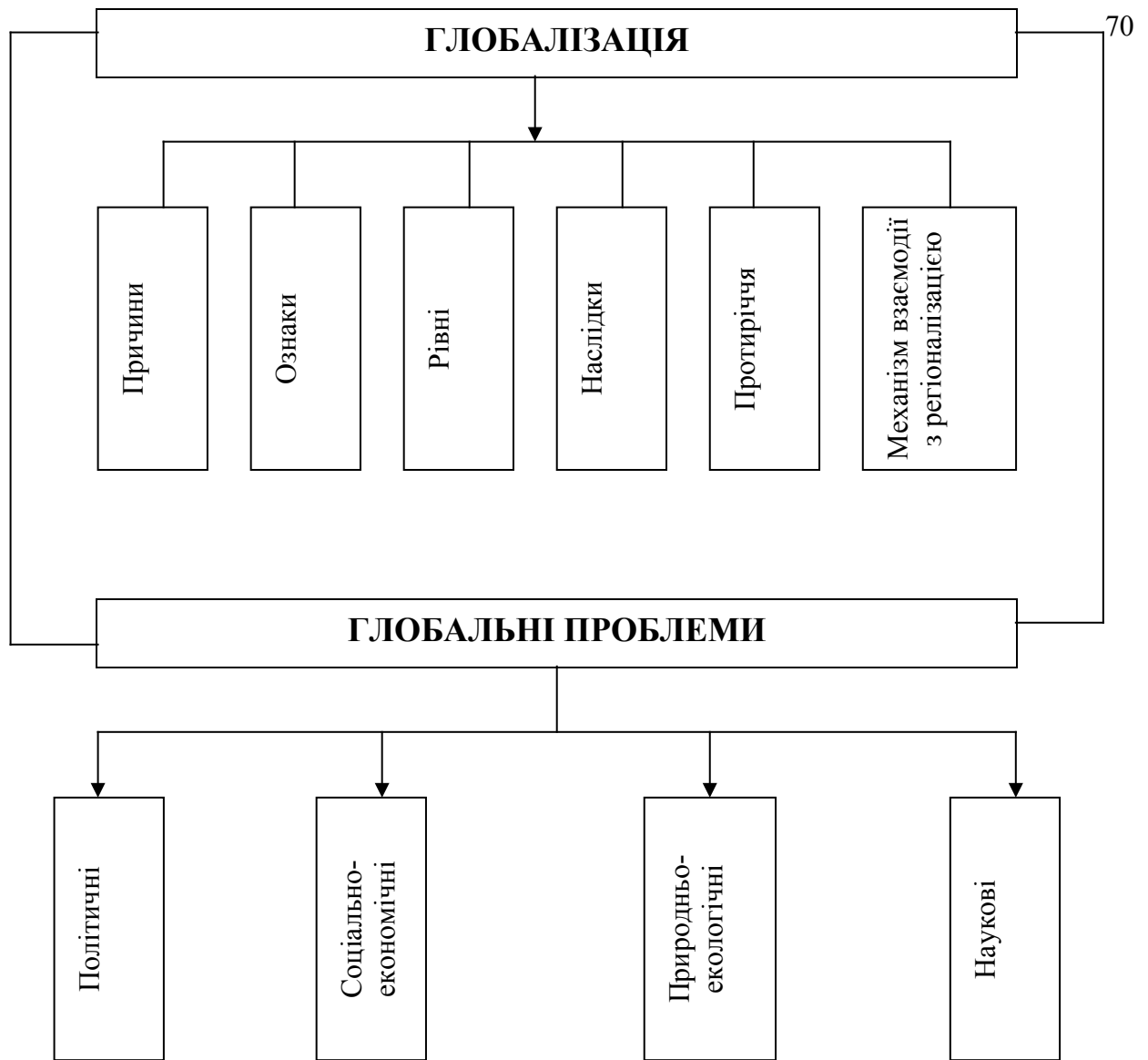

Рис. 9.1. Структурно-логічна схема теми 9.

Далі слід назвати характерні ознаки глобалізації, до яких відносяться:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами;
- фінансова глобалізація – зростаюча фінансова єдність та взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів;
- створення інституцій міждержавного, міжнародного регулювання глобальних проблем;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування.

Логічно також визначити рівні цього процесу. На рівні галузі глобалізація визначається тим, наскільки конкурентоспроможність компанії

всередині галузі в даній країні взаємопов'язана з її конкурентоспроможністю в іншій країні. Чим більше глобалізована галузь промисловості, тим більше переваг отримує компанія від внесеної технології, виробничого процесу, фабричної марки. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують між собою стратегічні дії в усіх країнах своєї активності.

Глобалізація на рівні окремої країни характеризується ступенем взаємозв'язку її економіки зі світовою економікою в цілому. Незважаючи на зростання глобалізації світової економіки, не всі країни в однаковій мірі інтегровані до неї. Існують декілька головних показників, що визначають ступінь інтегрованості економік різних держав у глобальну економіку, серед яких:

- співвідношення зовнішньоторговельного обороту і ВВП;
- прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які спрямовуються в економіку країни і з країни, та портфельні інвестиції;
- потік платежів роялті в країну та з країни, що пов'язані з переданням технології.

Глобалізація на світовому рівні визначається економічними взаємозв'язками між країнами, який зростає та відбивається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау, що постійно збільшуються.

Основною рисою процесу глобалізації є формування глобально функціонуючого виробничого процесу, серцевиною якого є сформовані інтернаціоналізовані відтворювальні цикли – ядра, які виступають своєрідним локомотивом світового господарства. В межах цих циклів формується світовий дохід, перерозподіл якого є головним стратегічним орієнтиром і основою зовнішньої політики будь-якої держави.

Центральне питання теми: які наслідки несе в собі глобалізація? У сучасному світі глобалізація справляє домінуючий вплив на розвиток будь-якої держави. З одного боку, через розповсюдження інновацій у сфері технологій і менеджменту, активний обмін товарами, послугами, інвестиціями вона сприяє підвищенню ефективності функціонування національних економік, а з іншого – посилює нерівномірність, асинхронність та диспропорційність розвитку.

На одному полюсі сучасної світової економіки концентруються країни – глобальні лідери з домінуванням США. На основі вдалої багаторічної експансії у всіх сегментах світового ринку, накопиченого у безпрецедентних масштабах капіталу ключовими детермінантами їх успіху стають інтелектуалізація, соціалізація, екологізація, деіндустріалізація економіки, пріоритетність знань та інформації, розвиток “людського капіталу”.

На іншому полюсі світової економіки – більшість країн, для котрих економічна глобалізація проявляється як якісно нові умови розвитку, на які практично неможливо впливати, але обов'язково треба враховувати. Особливо важливо враховувати масштаби і динаміку процесу становлення

системи глобального управління ресурсами планети і перерозподілом світового доходу, який не є еквівалентним.

В контексті вивчення даної теми слід звернути увагу на механізм взаємодії глобалізації з регіоналізацією світового господарства. З одного боку, це дві суперечливі, різнонаправлені за характером дії та практичними наслідками тенденції, а з іншого - консолідація глобального ринку посилюється діяльністю потужних регіональних коаліцій країн, які, маючи, перш за все, спільні економічні інтереси, об'єднують свої зусилля з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для реалізації міжнародного співробітництва в регіональному масштабі, що дозволяє їм досягати мультиплікативного ефекту від співробітництва з іншими членами угруповання та ефективно реалізовувати на міжнародній арені широкий спектр стратегічних інтересів. Найбільш інтенсивна господарська взаємодія спостерігається в межах таких потужних інтеграційних угруповань, як: ЄС, НАФТА, АТЕС, АСЕАН, МЕРКОСУР. Так, на долю НАФТА, ЄС і АТЕС приходить приблизно 80% світового ВВП, 82% всіх державних бюджетів країн світу і 85% експорту.

Регіоналізація виступає своєрідним проявом і формою реалізації глобалізації, загострюючи суперечності глобального розвитку. З одного боку, зняття бар'єрів у русі товарів, послуг, капіталів, робочої сили в межах інтеграційних об'єднань виступає каталізатором зростання міжнародного співробітництва у глобальному масштабі. А з іншого боку, позитивний ефект від впровадження подібної лібералізації обмежується спільними кордонами регіонального інтеграційного об'єднання та супроводжується введенням обмежувальних заходів у відносинах з країнами, які не є членами даного регіонального інтеграційного угруповання. Регіональна інтеграція розвивається на сучасному етапі більш динамічно, ніж процеси глобальної інтеграції.

Глобалізація – це об'єктивний процес планетарного масштабу, який має як прогресивні наслідки, так і негативні. До позитивних ми можемо віднести: поширення нових інформаційних технологій та пов'язаних з ними переваг (скорочення часу і витрат на трансакції, поліпшення умов праці та життя); перехід на ресурсозаощаджуючі технології; посилення уваги до важливих проблем людства та інші.

Однак, глобалізація економіки – це не лише вигоди від зростанні участі країни в світових економічних процесах, але й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто взаємозалежними з причини формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень тощо, але й більш вразливими щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків. Світова практика доводить, що виграш від глобалізації розподіляється далеко не рівномірно між країнами та суб'єктами економічної діяльності.

Отже, до негативних наслідків глобалізації відносяться: посилення нерівномірності розвитку країн світу; нав'язування сильними країнами своєї волі, нераціональної структури господарства, політичної та економічної залежності.

Варто зупинитися на аналізі можливих варіантів та засобів подолання цих негативних наслідків. Глобалізація як суперечливий процес, потребує регулювання на національному та міждержавному рівнях.

Головне протиріччя глобальної економічної системи пов'язане з формуванням в рамках провідних західних держав замкненої господарської системи. Цей процес можна прослідкувати за такими напрямками: 1) концентрація в постіндустріальному світі більшої частини інтелектуального і технологічного потенціалу людства; 2) зосередження основних торговельних потоків в межах співдружності розвинених держав; 3) замикання інвестиційних потоків та 4) спрямованість міграційних потоків з країн третього світу» в розвинені регіони планети.

Глобалізація перетворює світове господарство на єдиний ринок товарів, послуг, капіталів, робочої сили, суб'єкти якого взаємопов'язані єдиною системою фінансово-економічних відносин.

Серед багатьох форм глобалізації заслуговує особливої уваги фінансова глобалізація, яка проявляється, насамперед, у вибухоподібному зростанні в останні роки масштабів світового фінансового ринку, фінансових трансакцій, що здійснюються між різними суб'єктами світогосподарських зв'язків. Якщо в 1978 р. щоденний обсяг операцій з купівлі-продажу іноземних валют становив 15 млрд. дол. США, у 1992 р. — 880 млрд., то в 2001 р. цей показник збільшився до 1,2 трлн. американських доларів. Зарубіжні операції американських, німецьких та японських інвесторів з цінними паперами зросли з менш ніж 10% у ВВП у 1980 р. до відповідно 135,170 та 80% у ВВП у 1993 р. Головними суб'єктами міжнародного фінансового ринку виступають пенсійні та спільні фонди, страхові компанії і трасти, транснаціональні банки.

До початку 80-х років у світовій економічній системі сформувалася світова фінансова мережа, що поєднала провідні фінансові центри різних країн через їх головні фінансові центри: Нью-Йорк та Чикаго в Америці, Лондон, Цюрих, Франкфурт, Париж, Амстердам в Європі, Гонконг, Токіо, Багамські та Кайманові острови, Сінгапур, Бахрейн в Азії. Ці центри оперують з космополітизованими фінансовими активами, які втратили національну належність і прямують до районів сприятливої господарчої кон'юнктури.

Лондон, Нью-Йорк, Токіо — на них припадає 55% світової торгівлі валюти (від 161 до 464 млрд. дол. у день, долар і євро).

На іноземні банки у Лондоні припадає —79%, у Нью-Йорку — 46%, у Токіо — 49% торгівлі валютою.

Сінгапур, Гонконг, Цюрих, Франкфурт — 76-105 млрд. дол.

Функціонування валютних ринків не зупиняється ні на хвилину. Свою

роботу у календарних добах вони починають на Далекому Сході, у Новій Зеландії (Веллінгтон), і проходять при цьому послідовно часові пояси – у Сідней, Токіо, Гонконгу, Сінгапурі, Бахрейні, Москві, Франкфурті, Лондоні і закінчують у Нью-Йорку і Лос-Анджелесі.

Поглиблення інтернаціоналізації у фінансовій сфері, зміцнення зв'язків між основними фінансовими центрами світу стали основою так званої фінансової революції.

Ключові елементи фінансової революції

- поглиблення міжнародної фінансової інтеграції,
- формування системи міжнародних фінансових інститутів.
- швидкий розвиток фінансових інновацій .

Міжнародна фінансова інтеграція спричинила глибокі якісні зміни у фінансових технологіях, пов'язаних з виникненням нових інституційних структур (інвестиційних фондів відкритого типу, які вкладають кошти тільки в короткострокові зобов'язання грошового ринку; банківських автоматів та ін.), нових фінансових інструментів (євродоларових депозитних сертифікатів, єврооблігацій з нульовим купоном, синдікованих кредитів в євровалюті тощо) та послуг (фінансовий інжиніринг).

Формування світового фінансового ринку стало основою колосальної експансії глобального капіталу, і особливо – спекулятивного капіталу. Це створює загрозу світових фінансових криз, що охоплюють більшість країн світу.

Особливого значення набуло формування системи міжнародних фінансових інститутів, серед яких організаціями світового рівня є спеціалізовані інститути ООН – Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), регіональні фінансові інститути, що виникли внаслідок завоювання політичної незалежності країнами “третього світу” і необхідністю вирішення їх економічних проблем.

Виключно важливим аспектом глобалізації, на яких слід акцентувати увагу, є її вплив на розв'язання глобальних проблем людства, оскільки глобалізація консолідує зусилля всіх країн світу по їх ефективному вирішенню.

Класифікація глобальних проблем:

1. Політичні проблеми (недопущення світової ядерної війни і забезпечення стабільного миру, роззброєння, військові та регіональні конфлікти).

2. Природно-екологічні проблеми (необхідність ефективної і комплексної охорони навколишнього середовища, енергетична, сировинна, продовольча, кліматична, боротьба з хворобами, проблеми світового океану тощо).

3. Соціально-економічні проблеми (стабільність розвитку світового співтовариства, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, проблема розвитку людини, злочинність, стихійні лиха, біженці, безробіття, бідність та

ін.).

4. Наукові проблеми (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування тощо).

Демографічна проблема. Найбільш поширеною причиною загострення глобальних проблем є інтенсивне зростання в останні роки народонаселення планети, або, так званий, демографічний бум, який до того ж супроводжується нерівномірністю зростання чисельності населення в різних країнах та регіонах, причому найвищий приріст населення спостерігається в країнах з низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Так, якщо темпи приросту населення в країнах, що розвиваються протягом XX ст. складав близько 2,5% в рік, то в розвинених країнах не перевищував 1%. Це стало причиною того, що в Африці, Азії і Латинській Америці близько 1 млрд. чол. Живуть в умовах абсолютної бідності, близько 250 млн. дітей хронічно недоїдають, а від голоду і недоїдання щорічно помирає майже 40 млн. чол.

Екологічна проблема. Важливою складовою глобальних проблем є екологічні, спричинені варварським відношенням людини до природи, що проявляється у масовій вирубці лісів, знищенні річок, створенні штучних водосховищ, забрудненні шкідливими відходами прісної води. Щорічно у світі знищується 15 млн. га лісів, на одне посаджене дерево припадає 10 вирубаних.

З початку 70-х років розпочалася екологічна криза, яка означає різне загострення протиріч між людиною і природою, їх конфлікт, глобальне порушення рівноваги у природному кругообігу речовин.

Важливими ознаками цієї кризи є глобальні зміни клімату і виникнення парникового ефекту. В результаті безпрецедентних масштабів впливу людини на навколишнє середовище, виходу людської діяльності за межі планети у космічний простір, втягування у виробничий процес всіх складових біосфери (повітря, води, рослинного і тваринного світу) озоновий шар над планетою різко зменшується, що може призвести до всесвітнього потепління, танення льодовиків Арктики, затоплення більшої частини населених пунктів Землі, посилення ураганів інше.

Шляхи вирішення екологічної проблеми. Основними шляхами вирішення екологічної проблеми з точки зору матеріально-речового змісту суспільного способу виробництва є:

- швидкий розвиток і використання таких основних видів самовідновлюваної енергії як сонячна, вітрова, океанічна, гідроенергетична інше;
- структурні зміни у використанні існуючих невідновлюваних видів енергії, а саме: збільшення частки вугілля в енергобалансі при зменшенні долі нафти і газу, оскільки запаси останніх на планеті значно менші, а їх цінність для хімічної промисловості набагато більша;
- необхідність створення екологічно чистої вугільної енергетики, яка б працювала без шкідливих викидів газу. Це потребує значних

державних витрат на природоохоронні заходи. Але якщо у США і Німеччині на ці цілі використовується щорічно до 2% ВВП, в Японії – 3%, то в колишньому СРСР – лише 1,2%;

- розробка всіма країнами конкретних заходів з дотримання екологічних стандартів – чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності своїх енергетичних систем;
- вивчення запасів всіх ресурсів з використанням найновіших досягнень НТР. Як відомо, сьогодні розвіданий неглибокий шар Землі – до 5 км. Тому важливо відкрити нові ресурси на більшій глибині Землі, та на дні Світового океану;
- інтенсивний розвиток країнами, що розвиваються, власного сировинного господарства, включаючи переробні галузі господарства. Для вирішення проблеми голоду в цих країнах необхідно розширювати посівні площі, впроваджувати передову агротехніку, високопродуктивне тваринництво та рослинництво;
- пошук ефективних методів управління процесом зростання народонаселення з метою його стабілізації на рівні 10 млрд. чол. на початок ХХІІ ст.;
- призупинення вирубки лісів, особливо тропічних, забезпечення їх раціонального використання;
- формування у людей екологічного світогляду, що дозволило б розглядати всі економічні, політичні, юридичні, соціальні, ідеологічні, національні, кадрові питання як в рамках окремих країн, так і на міжнародному рівнях;
- комплексна розробка законодавства про охорону навколишнього середовища, в тому числі про відходи. Так, в США, Франції та інших країнах уряд зобов'язаний надавати підприємствам і організаціям технічну і фінансову допомогу у переробці відходів, вилучення з них цінних компонентів, проведенні науково-дослідних робіт в даній сфері, поширенні передового досвіду інше. З цією метою використовуються податкові пільги, надання субсидій, зниження тарифів на перевезення вторинної сировини тощо;
- нарощування екологічних інвестицій. Так, в Австрії такі інвестиції складають більше 15% всіх капіталовкладень.

Паливно-енергетична і сировинна глобальні проблеми. Використання паливно-енергетичних і сировинних ресурсів на сьогодні зростає значними темпами. На кожного жителя планети виробляється 2 кВт енергії, а для забезпечення загальноновизнаних норм якості життя необхідно 10 кВт. Такий показник досягнутий лише у розвинених країнах світу. У зв'язку з цим нераціональне використання енергії у поєднанні зі зростанням народонаселення та нерівномірним розподілом паливно-енергетичних ресурсів різних країн та регіонів призводить до необхідності нарощення їх виробництва.

Проте енергетичні ресурси планети обмежені. При запланованих темпах розвитку ядерної енергетики сумарні запаси урану будуть вичерпані в перші десятиліття XXI ст. Проте, якщо витрати енергії будуть на рівні енергетики теплового бар'єру, то всі запаси невідновлюваних джерел енергії згорять у перші десятиліття. Тому з точки зору матеріально-речового змісту основними причинами загострення паливно-енергетичної та сировинної проблем є зростання масштабів залучення у виробничий процес природних ресурсів та їх обмежена кількість на планеті.

Шляхи вирішення паливно-енергетичної та сировинної глобальних проблем. Основними шляхами вирішення паливно-енергетичної та сировинної проблем з точки зору матеріально-речового змісту суспільного способу виробництва є:

- зміна механізму ціноутворення на природні ресурси. Так, ціни на них у слаборозвинених державах диктують крупні ТНК, які зосередили у своїх руках контроль на природними багатствами. За даними ЮНКТАД, від трьох до шести ТНК контролюють 80-85% світового ринку міді, 90-95% світового ринку залізної руди, 80% ринку бавовни, пшениці, кукурудзи, кави, какао інше;
- об'єднанням зусиллям розвинених держав протиставити стратегію об'єднання дій країн-експортерів паливно-енергетичних та паливних ресурсів. Ця стратегія повинна стосуватися об'єму добування всіх видів ресурсів, квот їх продажу на зовнішніх ринках інше;
- оскільки розвинені країни і ТНК намагаються здійснювати лише первинну обробку мінеральної сировини в країнах, що розвиваються, то останнім необхідно нарощувати випуск готової продукції, що дозволило б їм знано збільшити доходи від експорту;
- проведення прогресивних аграрних перетворень;
- об'єднання зусиль всіх країн для вирішення глобальних проблем, значно збільшити витрати на усунення екологічної кризи за рахунок послаблення гонки озброєнь та скорочення воєнних витрат;
- використання комплексу економічних заходів управління якістю навколишнього середовища, в тому числі субсидій та дотацій на виготовлення екологічно чистої продукції, за виконання державних екологічних проектів інше.

Для регулювання та розв'язання глобальних проблем людства міжнародне співтовариство створило систему міжнародних організацій, яких налічується понад 4 тис., з яких більше 300 - міждержавні.

Міжнародні організації можна поділити за декількома принципами на:

1. Міждержавні (міжурядові) та недержавні. Переважна більшість міжнародних організацій – недержавні. Серед них велика кількість різноманітних асоціацій, союзів і фондів.

2. Універсальні, відкриті для всіх держав, і спеціалізовані, наприклад, регіональні чи галузеві міжнародні організації.

3. Організації загальної компетенції, що охоплюють всі сфери

політичних, економічних, соціальних та культурних відносин (ООН, Рада Європи, Ліга арабських держав), і спеціальної компетенції, які здійснюють співробітництво в будь-якій визначеній сфері (Всесвітній поштовий союз, Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я).

4. Міждержавні та наддержавні організації, рішення яких на відміну від рішень міждержавних організацій, безпосередньо поширюються на фізичних і юридичних осіб держав-членів організацій (наприклад, Рішення ЄС обов'язкові для всіх осіб в країнах ЄС).

5. Відкриті організації, до яких можна вільно вступати, і закриті, вступ до яких відбувається по запрошенню першозасновники (наприклад, НАТО).

Їх можна класифікувати за напрямками діяльності та об'єктами регулювання. У відповідності з такими класифікаційними ознаками економічні міжнародні організації можна поділити на:

а) організації, призначені для рішення комплексних політичних, економічних, соціальних і екологічних проблем. Сюди відносять організації системи ООН, ОЕСР, Рада Європи й ін.;

б) організації, які регулюють світові фінансові ринки і міжнародні валютно-фінансові відносини (МВФ, група Світового банку та ін.);

в) організації, що регулюють товарні ринки і міжнародні торгівельні відносини (СОТ, ОПЕК та ін.);

г) регіональні міжнародні організації (НАФТА, ЄС та ін.).